

İRAN ALİMLERİNİN OSMANLI DEVLETİNE GELİŞİ VE OSMANLI BİLİMİNE KATKILARI (TİMUR DÖNEMİNİN BAŞINDAN SAFEVİ DÖNEMİNİN SONUNA KADAR)*

*Tofiqh Heiderzadeh
İngilizce'den çeviren: Aysu Albayrak*

Bu makale, İran'da Timur döneminden "Darülfünun"un açılışına kadar İran ile Osmanlılar arasındaki ilmî münasebetleri konu alan bir araştırmanın özetidir. Makalede temel olarak İranlı bilim adamlarının Osmanlı'ya gelişi ve bunun iki ülke üzerindeki etkileri ele alınmaktadır.

Timur'un 1404 yılında ölümünden sonra bütün topraklar Şahruh'a kalmış ve İran, 40 yıldan uzun bir süre devam edecek bir barış dönemine girmişti. Bu dönemin en önemli özelliklerinden bir tanesi de, bilim ve sanatlardaki gelişmedir. Bu dönemde Osmanlılar, İran'ın batısında güçlü bir devlet kurarak topraklarını genişletmişlerdi. Hükümranlık döneminin henüz başında olan ve İran'ın batısının durumundan; Ebu Bekir ile Ömer (Timur'un torunları ve Batı İran'ın idarecileri) arasındaki kavgalardan; Akkoyunlu ile Karakoyunlu Türkmenlerin itaatsizliklerinden endişe duyan Şahruh, Osmanlı sultanlarıyla Timurlular döneminin sonuna kadar devam eden iyi ilişkiler kurmuştu. Ülkeler arasındaki ilmî temaslar bu iyi komşuluğun önemli kültürel neticelerinden biriydi.

Şahruh'un 1447'deki ölümünden sonra oğlu Uluğ Bey'in hükümranlığı en fazla üç yıl sürdü. Uluğ Bey öldürüldü ve böylece Şahruh dönemindeki barış ortamı sona ermiş oldu. Timur'un halefleri ile diğer yerel idareciler İran'ın çeşitli bölgelerini bir süre yönettiler, fakat hiçbiri düzenli bir devlet kuramadı. Şahruh'un hükümranlığının ortalarında, 1435'den itibaren Karakoyunlu Cihan Şah Azerbeycan'ı Timur'un topraklarından ayırdı ve 1467'ye kadar süren bağımsız bir hükümet kurdu. Bu tarihte Akkoyunlu Uzun Hasan Azerbeycan'ın güney batısı ile Diyarbakır'ı alarak bölgeyi 1477'e kadar yönetti. İran'ın doğusunda Sultan Ebu Said, Sultan Ahmed, Sultan Mahmud ve Hüseyin Baykara sırasıyla 1451-1467, 1467-1494, 1494-1495 ve 1470-1505 yılları arasında iktidara geldiler. Bunlardan Hüseyin Baykara, Horasan'ın küçük bir bölümünü barış içinde yönetti ve devletinin başkenti olan Herat, Timurlular dönemi bilim adamları ve sanatçılarınun beşiği oldu. Şahruh dönemine kıyasla, Hüseyin Baykara hükümetinin Osmanlılarla ilişkileri ve bilim alışverişleri önemli ölçüde gelişti.

* Bu konuyu araştırmamı tavsiye ederek makalenin doğmasına vesile olan kıymetli hocam Prof.Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu'na şükranlarımı sunarım.

Şah İsmail, 1501 yılında Şiiği Safevi devletinin resmî mezhebi olarak ilân etti. Abartılı Şiiilik propagandaları ilk başlarda İran'a genel bir bütünleşme getirdiyse de, sonuçta büyük bir gerilime yol açtı. İran'daki hemen hemen bütün medreseler ve eğitim merkezleri Sünnî alimler tarafından yönetilmekteydi ve bu kişilerin inançlarını kolay kolay değiştirmemeleri gayet tabii idi. Bu insanlar için ölüm veya mezhep değiştirme dışında tek bir yol daha kalmıştı; o da göç etmektir. Osmanlıların Sünnî olmaları, Osmanlı sultanlarının alimlere destek vermesi, iki ülke bilim adamları arasında eskiden beri var olan iyi ilişkiler ve coğrafi komşuluk gibi faktörlerin de etkisiyle, Osmanlı İmparatorluğu Sünnî bilim adamlarının gidebilecekleri başlıca ülke haline geldi. Gidilebilecek diğer ülkeler ise, Hindistan, Maveraünnehir ve Arabistan'dı.

Timurlular döneminden sonra erken Safevi dönemine kadar alimlerin, temel olarak Osmanlı ülkesine gidişine sebep olan üç faktör vardı:

1) Düzenli devletlerin yıkılması, karışıklıkların başlaması ve ayrıca medreseler ile eğitim merkezlerine verilen maddî ve manevî desteğin azalması; 2) Osmanlıların güçlenmesi, bilim adamları ve sanatçıları desteklemesi; 3) İran'daki mezhep değişikliği.

Bu göçler sırasında İran medreselerindeki eğitim geleneklerini taşıyan alimler bütün Osmanlı ülkesine yayılarak "medreselerde" ders vermenin yanısıra, Sultan'ın özel hekimliği, divan kâtipliği, askerî hakimlik ve şehzadelerin hocalığı gibi görevlerde de bulundular. Bu ilim adamlarının çalışmaları hiç kuşkusuz "Osmanlı biliminin" oluşumunda önemli bir etki yarattığı gibi, bu alimlerin göçünden kaynaklanan boşluk, Safevî döneminin ilk yarısında bilimde önemli ölçüde bozulmaya sebep oldu.

Bu makalede, Timurlular dönemi bilimi ve medreseleri ile birlikte, Osmanlı'dan İran'a ya da İran'dan Osmanlı'ya gelen önemli bilim adamları aşağıdaki iki bölümde incelenecektir: I. Timur döneminin başlangıcından Şah İsmail'in hükümdarlığının ilk zamanlarına kadar; II. Şah İsmail'in hükümdarlığının ilk zamanlarından Safevî döneminin sonuna kadar.

I. Timur'un İran'ı ele geçirmesinden Şah İsmail'in yükselişine kadar

Timur İran'ı zaptettiği sırada, Moğollar'ın son seferinin ve İlhanlılar Devleti'nin kuruluşunun üzerinden yüz yıldan fazla bir süre geçmişti. İran'da bilim ve kültür faaliyetlerini sekteye uğratan Cengiz'in saldırılarından sonra, İlhanlılar (özellikle Hülâgû ve Gazan Han devirlerinde) ve Muzafferîler dönemlerinde rasyonel faaliyetler için uygun ortamlar ortaya çıktı. Meraga medresesinin kurulmasıyla bilime olan ilgi yeniden canlandı ve bu medrese bilimsel faaliyetlerin

geleceğini büyük ölçüde etkiledi. Gazan Han zamanında Tebriz şehrinde Meraga medresesinin geleneğini takip etmiş¹ ve Muzafferîler döneminde Şiraz, Kirman ve Yezd'de yeni medreseler kurulmuştu.

Yarattığı tahribat ve katliamlara rağmen, Timur'un saldırısını Cengiz'in seferiyle karşılaştırınca, medreseleri, kütüphaneleri ve bilim merkezlerini fazla tahrip etmediği görülür. Timur'un İran'daki hükümdarlığı sırasında, İlhanlılar ve Muzafferîler dönemlerinde, diğer yerel yönetimler zamanlarında açılan ünlü medreseler hâlâ faaliyet göstermekteydi. Fakat Horasan ve Semerkant'taki okulların bilim ve sanat faaliyetleri çok daha canlı bir hal almıştı. Bunun sebebi, şehirlere yapılan saldırılardan sonra Timur'un bilim adamlarını, sanatçıları ve zanaatkârları Semerkant ya da Herat'a götürmüş olmasıdır.² Onun zamanında ve Şahruh döneminde farklı ulus, ideoloji, uzmanlık ve mezhepten birçok alim Herat ve Semerkant'ta toplanmıştı. Böylece, sadece ilmî faaliyetler gelişmekle kalmamış, aynı zamanda diğer bölgelerden ve hatta İslâm dünyasının en batı noktalarından bile birçok öğrenci eğitim almak için Horasan ve Maverâünnehir'e gelmişti. Timurlular dönemi bilimi hakkında çok araştırma yapılmamış olmasına rağmen, çeşitli kaynaklardan bu dönemde yaşamış çok sayıdaki alimin isimleri ile eserlerini elde etmek ve İran'da dokuzuncu yüzyıldaki rasyonel faaliyetleri anlamak mümkün olmaktadır.³ Timur'un hükümdarlığının ilk dönemlerinde yaşamış iki meşhur bilim adamı, Saadeddin Mesud al-Taftazânî (1322-1389) ve el-Seyyid el-Şerif el-Cürcânî (1339-1413)'dir. Bunlar, Harezm ve Şiraz'dan Semerkant'a davet edilmişler ve çok sayıda uzman öğrenci yetiştirmişlerdir. Doğrudan ya da dolaylı bir şekilde bu hocaların öğrencisi olmak Timur dönemi alimleri için büyük bir şerefti. İbn Haldun (1332-1406) *Mukaddime*'de İslâm medeniyetindeki bilimin nasıl İranlılar'ın tekelinde olduğunu anlattıktan sonra şöyle demektedir:

İran'a ait Irak, Horasan ve Maverâünnehir bölgelerindeki şehirler, eğitim ve bilimin tekeli ellerinde tuttıkları sürece bu canlılık devam etmiştir. Bu şehirler tahrip edilip medeniyetten uzaklaştığında, bilim de Mısır gibi medenî diğer ülkelere kaymış ve Maverâünnehir'deki uygarlık sadece orada yönetimde bulunan kişilerin desteğiyle devam etmiştir. Bizim bu durumun farkına varmamız, çalışmalarını

¹ Raşidüddin Fazlullah, *Câm'i el- Tevârih*, Tahran 1983, s. 971-972, 998-1004.

² İbn Arabşah, *Acâib el-Makdur fi Ahbar-i Teymur* (Farsça'ya çev.M.A.Necati), Tahran 1373, s.82, 165, 215, 219, 297, 310 ve Şerefeddin Ali Yezdi, *Zafer-Name*, Tahran 1957, c.I, s.269, 313, 320, 442, 456, c.II, s.13, 46, 242, 266, 268, 324, 396.

³ Timurlular dönemi alimleri için bkz. Hwandmir, *Târih-i Habîb el-Siyer fi Ahbar el-Beyser*, III, Tahran 1983, s.543-546.

ülkemize kadar gelmiş olan alimlerden biri sayesinde olmuştur. Bu alim el-Taftazânî'dir.⁴

El-Taftazânî ve el-Cürçânî'den başka, Abdülkadir Marağî (müzişyen), Muhammed el-Taftazânî, Saadeddin el-Taftazânî'nin aklî ve naklî ilimler konusunda geniş bilgi sahibi oğlu olan Abdullah b. Lisâneddin Muhammed (astronom ve hekim), Nizameddin Şamî (matematikçi ve tarihçi), Hüsameddin İbrahim Şah Kirmânî (filozof), Cemâleddin Ahmed Harezmi (müzişyen), Ali Şirâzî ve Muhammed Şirâzî (takvim hesaplayıcılar), Cemâleddin Tabib (Şam'dan Semerkant'a götürülen bir tabib), Fazlullah Tebrizî (tabib), ve Timur'un Osmanlı ülkesine saldırısı sırasında Semerkant'a götürdüğü din alimi ve Kur'an tefsircisi Şemseddin Muhammed el-Cezerî gibi diğer alimler de Timurluların sahası içindeydi. Bu alimlerden bazılarının Şahrüh dönemine kadar hocalık ettikleri gruplar vardı. El-Cürçânî, Şahrüh döneminin başında Şiraz'a döndü ve 1413 yılında öldü. Cengiz ve İlhanlı dönemlerindeki karışıklıklarda bile zarar görmeden kalabilen Şiraz medreseleri, Timurlular devrinin sonuna kadar faaliyetlerine devam ettiler, ve bu dönemde, Celâleddin Devvânî (1427-1502) sayesinde Şiraz, İran'ın en önemli eğitim merkezlerinden biri haline geldi.

Kırk yıl süren Şahrüh dönemi boyunca Timur devrinin zenginliği devam etti. Savaş ve askerî seferlerle pek fazla ilgilenmeyen Şahrüh'un siyaseti özellikleri İran'ın birçok büyük şehrinde ilmî ve kültürel faaliyetlerin artmasına yol açtı. Bununla birlikte, Herat ve Semerkant hâlâ en önemli bilim merkezleriydi; özellikle de Şahrüh'un oğlu ve Semerkant'ın hükümdarı Uluğ Bey'in yaptırdığı medrese ile rasathanenin bulunduğu Semerkant bunlardan biriydi. Herat okullarında, Celâleddin Yusuf Ewbehi (el-Taftazânî'nin en önemli ve ustasının çalışmalarını düzeltme yetkisine sahip olan öğrencisi), Rükneddin Muhammed Hafî, Saineddin Ali Terket el-İsfahanî (filozof), Abdülkadir Marağî (müzişyen) ve oğulları, Celâleddin Abdürrahim Sadr (astronom ve meşhur Sadru's-Şeri'a'nın torunu), Hüsameddin İbrahim Şah Kirmânî (tabib) vb. alimler gibi, ders halkalarına sahip başka alimler de vardı. Ayrıca, aralarında Kıvameddin Mimar Şirâzî (Gevherşad Binası ile Semerkant Rasathanesinin mimarı) ile dökümcü ustası Ferruh'un da bulunduğu mühendisler, dikkat çekici ve yeni tarzda bina ve aletler inşa etmekteydiler. *Tarihü Habibi's-Siyar* 'de, Ferruh tarafından yapılmış olan ve bin kilogramdan daha ağır bir kayayı fırlatabilen bir "kemanî red"den (mancınık) bahsedilmektedir. Şahrüh ve bazı asiller, Bedlikâ dağının kuzeyinde toplanıp

⁴ Safa, Zebihullah, *Târih-i Edebiyyat der İran*, III, Tahran 1980, s.205-206.

kayanın fırlatılışını izlemişlerdi.⁵ Herat'taki hazine kütüphanesinin kitapları o kadar ünlüydü ki, Mısır ve Suriye elçilerinin görevlerinden biri de aşağıdaki şu beş değerli kitabı almaktı. Bu kitaplar; el-Maturidî tarafından yazılmış ve Sünnîlerin başvuru kitabı olan *Te'vilat*; el-Razi'nin *Tefsir-i Kebir*'i; el-Buharî tarafından yazılmış olan *Şerh-i Telhis-i Câmî*; Alâaddin Pehlivan'ın yazdığı *Şerh Keşşaf*; ve Şafî mezhebindeki *Ravza*'dır.⁶ Bu sırada Herat'ta Baysungur'un yanında birçok sanatçı ve ressam vardı. Bunlar, bugün İslâm sanatının en değerli örnekleri arasında bulunan birçok eseri yaratmaktaydılar.

İran'da Şahruh dönemi yaşanırken, Uluğ Bey Semerkant'ta İslâm döneminin en büyük rasathanelerinden birini kurdu. Bu rasathanenin en önemli ürünü, modern astronominin doğuşuna kadar en dakik astronomi cetvellerinden biri olan "Uluğ Bey Zici" idi. Semerkant medresesi de bütün İslâm dünyasının en müstesna medreselerinden biriydi. Gıyaseddin Cemşid el-Kaşî'nin (veya Kaşânî) bu medrese hakkında verdiği bilgilere göre, "çok sayıda -500'den fazla- öğrenci matematik çalışmakta ve matematik eğitimi 10-12 yıl sürmekteydi."⁷ Uluğ Bey'in kendisi de matematikte uzmandı ve kurduğu medrese matematiğin bütün dallarında faaliyet göstermekteydi. Kaşî'den (Kaşânî) başka, Kadızade Rumî, Muinüddin Kâşî, Ali Kuşçu, Celâleddin Usturlabî gibi matematikçiler ve astronomlar ile Nafiz Kirmânî gibi tabipler de Uluğ Bey'in çevresinde bulunmaktaydı. Bu makalede görüleceği gibi, Semerkant medresesinin mezunları Osmanlı matematiğinin gelişmesine büyük ölçüde etki etmişlerdi. Horasan ile Maverâünnehir, bilimde çok ünlü olmuştu. Öyle ki, bir el yazması eserde, özel bir tür aynanın işleyişini açıklayamayan "batılı" bilim adamlarının, meseleyi çözebilmek amacıyla Horasan'a bir görevliler grubu gönderdiklerinden bahsedilmektedir.⁸

Uluğ Bey'in öldüğü yıllarda (1449), Osmanlı İmparatorluğu İstanbul'u fethetmek üzereydi. Daha önce I. Beyazıd (saltanatı: 1389-1403) İstanbul kapılarına gelmiş, fakat o sırada Timur Osmanlılara saldırmış ve Beyazıd'ı yenmişti. Bu yenilginin etkisi o kadar büyük olmuştu ki, Osmanlıların en büyük hedefleri olan İstanbul'un fethi yarım yüzyıl gecikmişti. Bu dönemde, İran Şahruh tarafından yönetilmekteydi ve Osmanlı Devleti ile İran arasında savaş yaşanmadığı gibi, bazı politik ve dinî düşünceler iki ülke arasında daha dostane ilişkilerin kurulmasına yol açmıştı. Timurlular da Osmanlılar gibi Hanefî mezhebinden idi.

5 ibid. III, s.628; Timurlular dönemi kütüphaneleri için bkz. Humayun Farrukh, *R.Kitab ve Kitabhanehaye İran*, Tehran 1968.

6 gös.yer.

7 Sayılı A, *The Observatory in Islam*, Ankara 1968, s.260-289.

8 Beni bu yazmadan haberdar eden ve benim için bir kopyasını hazırlayan Dr.Élahe Kheirandish'e çok teşekkür ederim.

Dahası, Akkoyunlu ve Karakoyunlu idarecilerin itaatsizlikleri Osmanlılarla iyi ilişkileri gerekli kılmaktaydı. Bu iyi komşuluğun neticelerinden biri de iki ülke arasındaki kültür alışverişi oldu.

Anadolu Selçuklularının geleneklerini miras almış olan Osmanlılar, Fars diline önem verdiler. Bunun neticesinde, "elsine-i selâse"yi yani Türkçe, Farsça ve Arapça'yı bilmek ülkedeki entellektüellerin bir özelliği haline geldi. İstanbul'u fethettiğinde Bizans imparatorluk sarayına girerken II. Mehmet'in Farsça bir şiir okuduğu söylenmektedir.⁹

İran ile Osmanlı Devleti arasındaki kültür ilişkileri Uluğ Bey'in ölümünden sonra dikkate değer şekilde gelişti. Bunun sebebi, her iki ülkenin de sosyo-kültürel durumlarının değişmekte olmasıydı. Timurluların çöküşüne ve İran'daki huzursuzluk ile karışıklığın başlamasına rastlayan dönemde, II. Mehmet Bizans İmparatorluğu'nu yıkarak Osmanlı Devleti'ni en güçlü hale getirdi. İlk kültür faaliyeti olarak Ayasofya Cami'ne bir medrese ilâve ettirdiği gibi, hayatı boyunca İstanbul, Edirne, Bursa ve diğer şehirlerde medreseler ve külliyeler kurdu. Bunların en meşhuru İstanbul'daki Sekizli Medrese (Semaniye Medreseleri) idi. Fatih, ilmî tartışmalara, coğrafya, ilahiyat ve benzeri bilimlere çok meraklıydı ve bu sebepten birçok ekole mensup bilim adamlarını biraraya topladı. Altıyüz yıllık Osmanlı Devleti boyunca, Fatih dönemi, ülkenin ilmî gelişmesi açısından en önemli devriydi.¹⁰ Bilim adamlarına gösterdiği saygı ve ödediği yüksek ücretler ile İran'daki, Mısır, Suriye ve diğer ülkelerdeki birçok ünlü bilim adamının ilgisini çekmeyi başardı. Öyle ki, Timur Devleti henüz yıkılmadan, birçok İranlı bilim adamı çalışmalarını Fatih'e sunmaya başlamıştı. Fatih, heyetler göndererek İranlı bilim adamlarına değerli hediyeler yolladı. Mesela, Celâleddin Devvânî, kitabı *İsbat-ı Vâcib el-Vücud*'u Fatih'e ithaf etti. Nureddin Câmî Hac'dan döndüğünde, Fatih onu İstanbul'a gelmeye ikna edebilmek için uzun yıllardır kendisine hizmet etmiş olan Alaeddin Kirmânî vasıtasıyla beş bin altın gönderdi.¹¹ Câmî, Devvânî ve Cemâleddin Ataullah, II. Beyazıt (Fatih'in babası) devrinden itibaren Osmanlılardan yıllık maaş veya hediyeler alan bilim adamlarından yalnızca bazılarıydı.¹²

-
- 9 Perdârî mikuned der kasr-ı Kaysar ankebut
Bum nevbet müzened der târim-i Afrasyab
(Kaysar'ın (Sezar) sarayında örüncek perdedarlık yapıyor
Afrasyab'ın kalesinin burcunda baykuş nöbet çalıyor)
Riyâhî, M.A. *Zeban ve Edeb-i Fârisî der Kalem ru-yı Osmanî*, Tahran 1990, s.143-144.
- 10 Adıvar, A., *Osmanlı Türklerinde Bilim*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982, s.28.
- 11 Fahreddin Ali b. Hüseyin Kâşifî, *Reşahat-ı Ayn el-Hayat*, I, Tahran 1975, s.206.
- 12 Hammer-Purgstall, J.V., *Tarih-i İmpratûrie Osmanî*, I, Tahran, 1988, s.787.

Semerkant ve Herat gibi doğudaki bilim merkezleri politik ve sosyal karışıklık içindeyken, İslâm dünyasının batısında ortaya çıkan bu yeni merkez, bilim adamlarının göç etmesi için uygun bir zemin oluşturdu. Gerçekten de, daha önce çoğunlukla hem doğuya hem de batıya doğru olan kültür alışverişi bundan sonra tamamıyla batıya yöneldi. Uluğ Bey'in ölümünden Hüseyin Baykara'nın vefatına kadar geçen dönem boyunca Horasan, Maveratünnehir, Azerbeycan, Kirman ve Fars gibi bölgelerdeki ünlü İran medreseleri hâlâ faaliyette olmalarına ve Baykara'nın uzun hükümlanlık döneminde bilim adamlarına destek verilmesine rağmen, İran'daki olumsuz koşullar alimlerin göçünü hızlandırdı. Mesela, Semerkant rasathenesinin son astronomu olan Ali Kuşçu hakkındaki aşağıdaki hikâye, yerel sorunların ve İstanbul'un cazibesinin onun göç etmesine nasıl sebep olduğunu göstermektedir:

"...Sultan Ebu Said b. Timur'un (saltanatı: 1449-1469) Horasan ve Semerkant'ı yönettiği dönemde, bilge hükümdar ve astronomi celveleri ile takvimlerin yaratıcısı Mirza Uluğ Bey'in arkaşlarından biri olan Ali Kuşçu, Semerkant'tan Herat'a göç etmiş ve *Tecrid'e* en güzel şekilde yeni bir şerh yazmıştır. Sultan Ebu Said bilimle pek fazla ilgili olmadığı ve Sultan'ın bazı cahil memurları eğitim ve öğretim işini ellerinde tuttukları için, eserleri bütün dünyada bilinmesine ve takdir edilmesine rağmen, Ali Kuşçu'ya fazla önem verilmemiş ve o da orayı terk etmiştir...."¹³

Horasan'daki eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul'a dönen Ali Çelebi Fenarî ise, Ali Kuşçu hakkında şöyle demektedir:

"... Bir defasında Sultan'ın (II. Mehmet, Fatih) bir toplantısında, Ali Kuşçu'nun ve Horasan'daki diğer alimlerin durumlarından bahsedildi... Sultan, Ali Kuşçu'yu [İstanbul'a] gelmeye ikna edebilmek için bin altından oluşan bir armağanın gönderilmesini emretti...ve böylece o da Fatih'in desteği ve saygısına sahip olabilmek için Horasan'dan göç ederek İstanbul'a gitti..."¹⁴

Ali Kuşçu'nun göçü sadece *Heşt Behişt*'te bu şekilde anlatılmaktadır; diğer tarih kitaplarında, onun İstanbul'a gidişi Uzun Hasan'ın ayarladığı bir görev olarak ele alınmaktadır. Her halükârda, İstanbul'a yerleştiğinde Kuşçu'nun günlüğü 200 akçe olarak belirlenmişti. Hammer-Purgstall bunun yaklaşık 40 Alman Markına

¹³ Bitlisi, *Heşt Behişt*, Nuruosmaniye Ktp. Nr.3212, yap. 21a.

¹⁴ Bitlisi, *Heşt Behişt*, Esad Efendi Ktp. Nr.2198, yap. 33b-34a

eşdeğer olduğunu kaydetmektedir.¹⁵ Aynı dönemde diğer bilim adamlarının aylıkları 30-100 akçe arasındaydı.

Fatih'in yedi özel hekiminden dört tanesinin İranlı olması, İranlı bilim adamlarının Osmanlı'daki etkisi hakkında ipucu vermektedir. Sultan'ın çevresindeki "erkân-ı erbaa" (bilimin dört direği) ikisinin temsilcisi de İranlıdır. Belgrad yenilgisinden sonra Fatih oğlunun sünnetini kutlarken: "...törenin ilk oturumu olan alimlerin oturumunda "erkân-ı erbaa" olarak adlandırılan dört alim Sultan'ın yanına oturmuşlardı. Sağında, Sultan'ın hocası Hayreddin Khaweh; solunda Sultan Murad zamanında (1421-1451) İran'dan ayrılan Mevlâna Ali Tusî; Sultan'ın önünde de payitahtın ilk kadısı olan Hıdır Bey Çelebi ile İranlı tabib Şükrullah Tabib Şirvânî bulunmaktaydı..."¹⁶ Bu Hıdır Bey, Alaeddin Esved'in öğrencisi olan Molla Fenarî'nin öğrencisiydi. Alaeddin de İran'da eğitilmişti.

Aşağıdaki listede, Osmanlı'dan İran'a gelen ya da Timur döneminin başından Şah İsmail Safevî devrine (II. Beyazıd'ın hükümranlılığının ortalarına, yaklaşık 1500 yılına rastlamaktadır) kadar İran'dan Osmanlı'ya göç eden alimler hakkında bilgi verilmektedir. Bu liste, edebiyatçıları, şairleri ve şeyhleri değil, sadece akli ilimlerde ünlü olan bilim adamlarını ihtiva etmektedir. Bu listede ayrıca, naklî ilimler yanında akli ilimlerle ilgilenen alimleri de içine almaktadır. Zamanın medreselerinde akli ve naklî ilimlerin birarada olarak öğretildiğini; daha sonraki dönemlerden farklı olarak, akli ilimlerin üzerinde naklî ilimlere göre daha az durulduğunu; ve çoğu eğitilmiş kişinin bütün bilimler hakkında kapsamlı bilgiye sahip olduğunu da eklemek gerekmektedir. Mesela, el-Cürcânî veya el-Taftazânî gibi alimler astronomi ve tıpta tecrübe sahibiydi. Aslında tarihçi olarak bilinen ve aritmetik üzerine bir risalesi bulunan Şerefeddin Ali Yezdi, ya da matematikçi Kadızade Rumî'nin uzun bir süre öğrencisi olan şair Câmî de bu duruma örnek teşkil etmektedir. Bu makalenin hedefi, İran medreselerindeki eğitim geleneklerinin Osmanlı dünyasına geçişini incelemek olduğundan, akli ve naklî ilimlerde meşhur olan alimleri beraberce incelemek daha doğru olur.

1. **Alaeddin Esved.** Türkçe metinlerde Kara Hoca olarak geçmektedir. İran'a Timur döneminden önce gelmiş ve eğitiminden sonra, Orhan Gazi zamanında (1324-1362) Osmanlı Devleti'ne dönmüştür. Orhan kendisini, ilk Osmanlı medresesi olan İznik medresesini idare etmekle görevlendirmiştir.)¹⁷ Bu medresenin en meşhur öğrencilerinden biri, Molla Fenarî olarak bilinen Şemseddin Mehmed idi. Osmanlı İmparatorluğu'nda parlayan bütün alimler onun okulunun

15 Hammer-Purgstall, *ibid.* I, s.690.

16 Hammer-Purgstall, *ibid.* I, s.530

17 Taşkoprızâde, *el-Şakâik el-Numâniyye*, Beyrut 1975, s.9

takipçileriydi. Hıdır Bey, Sinan Paşa, Müslihüddin Kâstalâni, Alaeddin Arabî, Hocazade bu medresede eğitilmişlerdi.¹⁸

2. **Davud el-Kayseri.** İranlı alim Kemaleddin Kaşânî'nin öğrencisidir. Eğitimini tamamladıktan sonra, Sultan Orhan'ın emriyle İznik medresesine hoca olarak atanmıştır. Davud el-Kayseri, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin felsefesini Osmanlılara ilk tanıtan kişilerdendir.¹⁹

3. **Alaeddin Ali Çelebi Fenârî.** Yukarıda bahsedilen Şemseddin Mehmed'in oğludur. İran'a gençliğinde gelerek Herat, Semerkant ve Buhara'da eğitim görmüştür. II.Mehmed'in hükümrânlığının başlarında ise Osmanlı ülkesine dönmüştür. Matematik bilimlerinde uzmandı.²⁰ Alaeddin, Fatih tarafından Bursa'daki Manastır medresesine müderris olarak atanmıştır.²¹

4. **Şemseddin Nahifi.** Aydınlıdır. İran'a okumak için gelmiş ve Osmanlı Devleti'ne geri dönmüştür. II. Beyazıd'ın sarayının bilim adamlarından olup müzik hakkında "Bereket" isimli bir risalesi bulunmaktadır.²²

5. **Alaeddin Ali Koçhisari.** Kendi şehrinde okuduktan sonra İran'a gelmiştir. El-Taftazânî ve el-Cürcânî'nin öğrencisi olmuştur. Daha sonra Osmanlı'ya dönerek Sultan II. Murad'ın hükümrânlığının (1445-1457) son dönemlerinde ölmüştür.²³

6. **Kadızade Rumi.** Asıl adı Selahaddin Paşa Musa b. Muhammed b. Mahmud Kadı olup, İran'da Kadızade Rumî olarak bilinmekteydi. 1364 civarlarında Bursa'da doğmuş ve bu şehirde eğitim gördükten sonra, onun matematik bilimlerindeki yeteneklerinin farkına varan hocası -ki Şemseddin Fenârî olduğu söylenmektedir- kendisine çalışmalarını tamamlaması için Maveraünnehir'e gitmesini salık vermiştir. Bunun üzerine Kadızade İran'a gitmiş ve Cürcan ile Horasan'da kaldıktan sonra kendisini 1410 yılında Semerkant'taki Uluğ Bey'e tanıtmıştır. 1421'de Uluğ Bey'in medresesi kurulduğunda bu medresenin müdürü ve aynı zamanda matematik ve astronomi hocası olmuştur. Cemşid Kaşânî'nin ölümünden sonra Semerkant Rasathanesinin başına geçmiştir. En çok bilinen eserlerinden bazıları şunlardır: *Risale fi'l-Ceyb*, *Şerh-i Eşkalü't-Tesis*, *Risale fi'l-Hisab*, *Şerh-i Mülahas fi'l-Hey'e*.²⁴

18 Hakki, İsmail, *Tarih-i Osmanî*, II, terc. Nawbakht, Tahran 1989, s.689, 692-3.

19 *Şakâik*, s.8

20 *ibid.* s.111.

21 Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, III, İstanbul 1890-97, s.487.

22 *ibid.* III, s.161 ve *Şakâik*, s.132.

23 *Sicill-i Osmanî*, III, s.486, ve *Şakâik*, s.64.

24 Qur bani, A., *Zindegi Name-i Riyâzi-dânân-i İslâmî*, Tahran 1986, s.42-45 ve *Şakâik*, s.13

7. **Alaeddin Ali Tusî.** İran'da öğrenim gördükten sonra II. Murat zamanında Osmanlı'ya dönmüştür. Fatih Sultan Mehmet devri öncesi Osmanlı bilim adamlarının en tanınanlarından idi.²⁵ "Sekizli medreselerin" (Semaniye Medreseleri) kuruluşundan sonra, orada hocalık yapmaya başlamıştır. Fatih zamanında diğer iki hoca yanında (Mustafa Hocazade ve Mevlâ Abdülkerim) burada ders vermeye devam etmiştir.²⁶ Fatih Sultan Mehmet, Tusî ve Hocazade'den Gazafî ile İbn Rüşd arasındaki tartışma hakkında birer risale yazmalarını istemiştir. Zamanın alimleri Hocazade'nin tezini daha çok beğenmişler ve Tusî de Hocazade'ye verilen hediye'nin zenginliğinden alınarak İran'a gitmiştir. Bu sıralarda Osmanlı Devleti'ne göç etmekte olan Ali Kuşçu ile Tusî yolda karşılaşmışlardır.²⁷

8. **Fethullah Şîrvânî.** Şîrvânî, akfî ve nakfî ilimleri el-Cürcânî'den, matematik bilimlerini ise Semerkant'ta Kadızade Rumî'den öğrenmiştir. Sultan II. Murat zamanında Osmanlı'ya gelerek Kastamonu'ya yerleşmiştir.²⁸ Eserleri arasında *Şerh-i Eşkalü't-tesis*, *Şerh el-Mülahhas fi'l-Hey'e* ve *Şerh-i İrşad el-Hidaye* bulunmaktadır.²⁹

9. **Kutbeddin Acemî.** Timurlu Ebu Said'in hekimidir. Ebu Said'in Uzun Hasan yenilgisinden sonra II. Mehmet'in sarayına gelmiştir.³⁰ Kutbuddin, Uluğ Bey ve Ebu Said devirlerinin ünlü hekimi olan ve Uzun Hasan'ın emriyle öldürülen Nâfiz Kirmânî'nin oğludur.³¹ Sultan Mehmed'in çevresinde, dördü İranlı olan yedi hekim vardı: Hekim Kutbuddin, Şükrullah Şîrvânî, Lârî ve Ataulah.³² Ünlü Osmanlı hekimi Kamil Şîrvânî, Kutbuddin Acemî'nin öğrencisiydi. *Şerh-i Mûciz* ve *Şerh-i Esbab ve Alamet Meşhur Der Tıb* adlı eserlerin yazarıydı.

10. **Şükrullah Şîrvânî.** İran'da eğitim gördükten sonra Osmanlı Devleti'ne gelmiştir.³³ II. Beyazid için, dokuz bölümden oluşan Farsça bir bilim ansiklopedisi yazmıştır. *Riyaz el-Ulum* adını taşıyan bu kitap tasavvuf, mantık, astronomi, astroloji, aritmetik, fizyonomi, şiir, bulmaca ve inşa bölümlerden meydana gelmekteydi.³⁴ Şükrullah, uzman bir hekim olmanın yanı sıra ünlü bir tefsirciydi.

25 Şakâik, s.60.

26 *Tarih-i Osmanî*, II, s.618.

27 Kâtip Çelebi, *Keşf el-Zünûn*, Beirut, s.513.

28 Adıvar, s.20.

29 *Keşf el-Zünûn*, s.67.

30 Şakâik, s.135.

31 *Sicill-i Osmanî*, II, s.60.

32 Hammer-Purgstall, I, 690.

33 Şakâik, s.135.

34 *Keşf el-Zünûn*, s.937.

Daha önce de belirtildiği gibi, Sultan II. Mehmed'in dört İranlı özel hekiminden biriydi.

11. **Ataullah Acemî II.** Mehmed ve II. Beyazıd devirlerinin meşhur bir alimidir. İran'da eğitimini tamamladıktan sonra Osmanlı ülkesine gelmiştir. Tefsir ve tıpta uzman olmanın yanısıra, matematik bilimleri konusunda birçok kitabı vardır. Usturlab, matematik, kadran ve ölçüm konularındaki problemleri çözen kitaplar yazmıştır.³⁵

12. **Ali Kuşçu.** Semerkant'ta doğmuş ve Kadızade Rumî ile Uluğ Bey'in talebesi olmuştur.³⁶ Cemşid el-Kâşî ve Kadızade Rumî'nin ölümünden sonra, Uluğ Bey'in *Zic*'ini tamamlama işini üstlenmiştir. Kuşçu, klasik İslâm döneminin son astronomlarından biriydi. Uluğ Bey, *Zic*'inin giriş bölümünde kendisinden "sevgili oğlum" diye bahsetmektedir.³⁷ Uluğ Bey öldürüldükten sonra, Kuşçu Semerkant ve Herat'ta zor günler geçirmiştir. Mekke'ye hacca gitmek için bütün ailesi ve akrabalarıyla birlikte Tebriz'i terkettiği söylenmektedir. O sıralarda Azerbeycan ile Diyarbakır'ı yönetmekte olan Uzun Hasan, onu İstanbul'a barış elçisi olarak göndermiştir. Fatih Sultan Mehmet, Kuşçu'ya çok güvenmiş ve onu Ayasofya Medresesine hoca olarak atamıştır. Kuşçu, sırasıyla aritmetik ve astronomi konularında olan *Muhammediyye* ve *Fethiyye* adlı eserlerini Sultan II. Mehmed'e ithafen yazmıştır. Daha önceden de *Mizan el-Hisab* ve *Risale der Hey'e* adlı eserleri yazmıştı. Kuşçu'nun en önemli eserlerinden biri, Uluğ Bey'in *Zic*'ine yazdığı Farsça şerhtir. Bunun üzerine de şerhler yazılmıştır. Kuşçu, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk astronomi ve matematik hocalarından biridir ve bu ülkede bilimin ilerlemesine çalışmıştır. Daha sonraları Cemşid el-Kaşî tarafından tekrar ele alınan ondalık kesirleri Osmanlılara ilk tanıtan kişi de Ali Kuşçu'dur.³⁸ Kuşçu'dan sonra Osmanlıda matematik konusundaki en dikkate değer eser Ali b. Hibetullah tarafından yazılan ve II. Beyazıd'a ithaf edilen *Hulasatü'l-Minhac fi'l-Hisab*'dir.³⁹

II. Mehmet'in hocası ve en meşhur Osmanlı alimlerinden biri olan Sinan Paşa (ünlü Hıdır Bey'in oğlu) matematiği dolaylı olarak Kuşçu'dan öğrenmiştir. Sinan, talebesi Molla Lütü'yi matematik öğrenmesi için Kuşçu'ya göndermiş ve Molla Lütü de öğrendiği herşeyi Sinan Paşa'ya aktarmıştır.⁴⁰

35 Şakâik, s.135.

36 ibid. s.97.

37 *Zic-i Uluğ Bey*, Nuruosmaniye Ktp., Nr.2932, yap.2.

38 Qurbani, s.360-363, Adıvar, s.47-49.

39 *Tarih-i Osmanî*, II, s. 632-633.

40 Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâik el-Şakâik*, İstanbul 1261, s.194.

13. **Mirim Çelebi.** Mahmud b. Muhammed b. Kadızade, baba tarafından Kadızade Rumî'nin, anne tarafından Ali Kuşçu'nun torunuydu ve Kuşçu ile birlikte Osmanlı Devleti'ne gitmişti. Kendisi, Semerkant medrese geleneğinin Osmanlı'daki en önemli takipçisiydi. Mirim Çelebi, Gelibolu, Edirne ve Bursa'da matematik öğrettikten sonra, II. Beyazıt'ın özel hocası oldu. Eserlerinden bazıları, *Şerh-i Risale-i Fethiyye, Düsturü'l-Amal ve Tashih-i Cedvel* (Uluğ Bey'in Zic'ine düzeltmeler)'dir.⁴¹ Mirim'in kardeşi Kutbeddin Muhammed de, Osmanlı matematiğinin ilerlemesine katkıda bulunan bir diğer matematikçidir.⁴² Kutbeddin Muhammed'in Muhammed Efendi (Mirim Kösesi) ismindeki oğlu Halep, Edirne ve İstanbul'da hocalık yapmış ve astronomi konusunda bir kitap yazmıştır.⁴³ Hammer-Purgstall'ın da yazdığı gibi, "Beyazıt'ın saltanatı sırasında altmış alim yetiştirilmiş; bunların arasından sadece bir hekim ile bir matematikçi, yani Hakim Şah ile Mirim Çelebi, çok meşhur olmuşlardır." ⁴⁴ Hakim Şah da İran'dan gelmişti.

14. **Mahmud b.Dilşad Şirvânî.** İran'da eğitim gördükten sonra Osmanlı'ya gitmiştir. Tıp ve mineraller konusunda uzmandı. Tıp konusunda *Muhtasar der Tıb*, mineraloji konusunda ise Sultan II. Murad'a ithaf ettiği⁴⁵ *Tuhfe-i Muradî* isimli bir kitabı vardır.

15. **Hekim Acemî Lârî.** İran'da eğitim gördükten sonra Osmanlı'ya geçmiştir. Ünlü bir tabib ve II. Mehmed'in özel hekimiydi. Osmanlı'ya giden İranlılar arasında iki tane ünlü Larî vardı: Bunlarda ilki, hekim olan Hekim Larî; diğeri ise Devvânî'nin talebesi olan Müslihüddin Larî'dir (makalede kendisinden daha sonra bahsedilecektir).⁴⁶

16. **Seyyid Ali Acemî.** Semerkant'ta yaşayıp, el-Cürcânî'nin öğrencisi iken II. Murad zamanında Osmanlı'ya gelmiştir. Çağdaşı bilim adamları karşısındaki ilmî üstünlüğünü bir sınav ve tartışma ile ispatlanmıştır. *Haşiye alâ Şerh-i Mewâkif*,⁴⁷ *Haşiya alâ Şerh-i Şemsiyye*⁴⁸ ve *Bahr el-Ulum*⁴⁹ adlı Kur'an şerhi eserlerinden bazılarıdır.

17. **Alaeddin Ali b. Muhammed Şahrûdî Bestâmî.** Musannifek olarak da bilinir. Fahreddin el-Razî'nin torunlarından biridir. 1401 yılında Şahrud'da doğmuş

41 Qurbani, s.475.

42 *Tarih-i Osmanî*, II, s.633.

43 *Sicill-i Osmanî*, IV, s.67.

44 Hammer-Purgstall, I, s.786.

45 *Şakâik*, s.137.

46 Nefisî, S., "Tarihçe-i Edebiyyat der İran", *Sahame-i Pars*, XX, s.33.

47 *Sicill-i Osmanî*, III, s.493

48 *Şakâik*, s.62.

49 *Keşf el-Zünûn*, s.225.

ve Herat'ta eğitimini tamamladıktan sonra Osmanlı Devleti'ne gelmiştir.⁵⁰ II. Mehmed döneminin meşhur bir alimidir. *Irşad, Misbah, Lübab* adlı kitapları vardır. *Keşşaf* ve *el-Vika*'ya şerhler yazmış; ayrıca Kur'an'a da *Muhammediyye* adlı bir Farsça şerh yazarak II. Mehmed'e ithaf etmiştir.⁵¹

18. **Mevla Sirac.** Herat'ta öğrenim görmüş bir İranlı'dır. Taşköprülüzâde'nin dediğine göre şehrinde başgösteren karışıklıkların sonra Osmanlı Devleti'ne kaçmış ve Bursa'ya gelmiştir.⁵² Mevla Sirac, eğitim görmek için Herat'a gelmiş olan Alaeddin Ali Fenarî'nin sınıf arkadaşıydı.⁵³

19. **Hüsameddin Hüseyin.** İran'dan Osmanlı Devleti'ne gelerek Sahn medresesinde hocalık yapmış, birçok kitap yazmıştır.⁵⁴ Hammer-Purgstall, kendisinden Fatih Sultan Mehmed döneminin büyük bir matematikçisi olarak bahsetmektedir.⁵⁵

20. **Yakub b. Muhammed Firuzabadî.** Şiraz'da okuduktan sonra Osmanlı ülkesine gitmiş ve Sultan II. Murad'ın sarayında hizmet vermiştir. Aralarında *Kamus el-Muhît, Tefsir el-Kur'an* ve *Şerh el-Buharî*'nin de bulunduğu kırk kadar kitap yazmıştır.⁵⁶

21. **Şeyh Yar Ali Şirâzî.** Osmanlı ülkesine geldikten sonra, Sultan II. Murad tarafından kendisine müftülük görevi verilmiştir.⁵⁷

22. **Kemaleddin Tabib.** Tebriz'de yaşarken Kastamonu'ya gitmiş; oradan da İstanbul'a geçerek hekimlik yapmıştır. II. Beyazid kendisinden özel hekimî olmasını istemiş fakat Kemalüddün bunu kabul etmemiştir. Sonraları, oğlu Mehmed Beyazid'in özel hekimliğini yapmıştır.⁵⁸

23. **Burhaneddin Haydar.** el-Taftazânî'nin öğrencisidir ve İran'da eğitim gördükten sonra Osmanlı Devleti'ne gelmiştir.⁵⁹ II. Mehmed döneminde Osmanlı'ya geçmiştir. Muhyiddin Kafiyeci ile Molla Hüsvrev onun talebeleriydi.⁶⁰

50 *Şakâik*, s.100

51 *Sicill-i Osmanî*, III, s.486.

52 *Şakâik*, s.134.

53 *Hadâik el-Şakâik*, s.234.

54 *Sicill-i Osmanî*, II, s.111.

55 Hammer-Purgstall, I, s.691.

56 *Şakâik*, s.21 ve *Keşf el-Zünûn*, s.247, 372, 401, 920, 933.

57 *Şakâik*, s.25.

58 *Hadâik el-Şakâik*, s.422.

59 *Şakâik*, s.40.

60 *Sicill-i Osmanî*, II, s.15.

24. **Gıyas b. Muhammad Mutatabbib İsfahânî.** İran'da eğitim gördükten sonra Osmanlı Devleti'ne gelmiş ve 1491 yılında Sultan II. Beyazıd adına tıp konusunda *Mir'atü's-Sıhha* isimli bir kitap yazmıştır.⁶¹

25. **Fahreddin Acemî.** El-Cürcânî'nin öğrencisidir ve İran'da eğitimini tamamladıktan sonra Osmanlılara geçerek orada bir öğrenci grubuna sahip olmuştur.⁶²

26. **İbn Hamit Tebrizi.** Ümmü Veled olarak da bilinir. Tebriz'den Osmanlı'ya geçen ve orada bir öğrenci grubu olan bir din alimidir.⁶³

27. **Abdülvacit b. Muhammed.** Osmanlı Devleti'ne göç ettikten sonra Kütahya medresesinde hoca olan İranlı alimdir. Usturlab hakkında bir şiiri vardır. Sultan I. Mehmet zamanında (saltanatı: 1421-1451) ölmüştür.⁶⁴

28. **Seyid Ahmed Buhârî.** Şeyh Abdullah Semerkandî'nin öğrencisidir. Semerkant'tan Osmanlı'ya geçmiş ve orada eğitimle ilgilenmiştir.⁶⁵

29. **Basirî Çelebi.** Horasanlıdır. Nureddin Câmî ile Emir Ali Şir Nevaî'nin habercisi iken Osmanlı Devleti'nde kalmış ve bir daha Horasan'a dönmemiştir.⁶⁶ Önce Şehzade Ahmed'in, sonra da İskender Çelebi'nin hocaları olmuştur. Ayasofya medresesinden maaş almıştır.

30. **Alaeddin Ali İsfahânî.** İran'da eğitim gördükten sonra Osmanlı'ya gelmiştir. Önce kadılık, daha sonra da Filibe ve Gelibolu medreselerinde hocalık yapmıştır. Bilim adamı ve aklı ve naklî ilimlerde bir uzman olarak bilinmekteydi.⁶⁷ 1526 yılında ölmüştür.

31. **Cemâleddin Ahmed Harezmî.** Sultan Muhammed (Timur'un oğlu) döneminde imam ve Semerkant okulunda hoca idi. Osmanlı Devleti'ne gelerek 1428 yılında Bursa medresesinde hoca olmuş ve orada ölmüştür.⁶⁸

32. **İbn Arabşah.** Aslen Haleplidir. Timur tarafından Semerkant'a sürülmüştür. Şahruh'un ölümünden sonra Osmanlı'ya giderek Fatih Sultan Mehmet'in çevresine girmiştir.⁶⁹ İbn Arabşah, *Acaıyb el-Makdur fi Ahbar-ı Timur* adlı meşhur kitabın yazarıdır.

61 Nefisi, XX, s.33.

62 Şakâik, s.38.

63 ibid, s.118.

64 ibid., s.30, ve *Sicill-i Osmanî*, III, s.403.

65 Şakâik, s.215.

66 *Sicill-i Osmanî*, II, s.21.

67 Şakâik, s.270.

68 İbn Arabşah, s.325.

69 Nefisi, II, s.39.

33. **Ali Nakkaş**. Timur'un savaşları sırasında daha çocukken İran'a götürülmüştür. Burada minyatür sanatını öğrenmiş, bu konuda uzmanlaşmış ve Osmanlı Devleti'ne göç etmiştir. Burada da, Horasan ve Maverâünnehir tarzı minyatür ile uğraşmıştır. Minyatürde özel bir yöntem *Süruc-i Münakkaşa* keşfeden bir sanat ustasıydı.⁷⁰

34. **Muhammed Hidmet Baba (Baba Nakkaş)**. Birçok Osmanlı talebesini İran tarzı resim konusunda eğiten İranlı bir sanatçıdır. Fatih Sultan Mehmed'in hükümdarlığının başlarında Osmanlı ülkesine gelerek Kanuni Sultan Süleyman devrine (1520-1566) kadar burada yaşamıştır. Türkiye'de onun adını taşıyan, Baba Nakkaş isimli bir köy vardır.⁷¹

* * *

Uzun Hasan 1477 yılında II. Mehmed'e yenildikten sonra, sarayındaki birçok alim Osmanlı Devleti'ne giderek Fatih'in sarayında hizmet vermeye başlamıştır. Bitlisî bu alimler arasında şunları saymaktadır: **Mahmud Şureyhi** (Kadı ve alim); **Ebu İshak Tebrizi** (Sultan II. Mehmet tarafından padişah tuğralarını yazmakla görevlendirilmiştir.); **Muhammed Münşi**. (Uzun Hasan'ın sarayındaki alimlerden biridir.); **Ali Hisn Kayfa'i**. (Dinî ilimler uzmanıdır.)⁷²

II. Şah İsmail'in hükümlerinden Safevî devrinin sonlarına kadar

Uluğ Bey'in ölümü ile Şah İsmail'in yükselişi arasındaki dönemde İran'ın çeşitli bölgelerinde dört farklı devlet hüküm sürmüştür. Bunlar, Ebu Said (1451-1467), Uzun Hasan (1453-1477), Sultan Yakup (1478-1491) ve Sultan Hüseyin Baykara (1471-1506) devletleridir. Her birinin maiyetinde alimler bulunmakla beraber, bu hükümetlerin istikrarsızlığına bağlı olarak, hiçbirinde Timur devrindekine benzer zengin merkezler gelişmemiştir. Sadece Herat'taki Baykara'nın sarayında, bu hükümdar ile veziri Emir Ali Şir Nevaî'nin bilime olan ilgilerine bağlı olarak, Timur döneminden kalan bazı bilim adamları oldukça uzun bir süre faaliyet göstermişlerdir. Semerkant rasathanesindeki ve medresesindeki durgunluğa bağlı olarak (Uluğ Bey'in 1479'daki ölümünden sonra), Horasan ve Maverâünnehir'deki bilim faaliyetleri azalmıştır. Bununla beraber, Fars'da

⁷⁰ *Sicill-i Osmanî*, III, s.494.

⁷¹ *ibid.* IV, s.113.

⁷² Bitlisî, yap.426

Celâleddin Devvânî ve talebeleri tarafından oluşturulan akademik çevre bilimle ilgilenenleri buraya çekmiştir.

Şah İsmail, Şiiliği devletin resmî mezhebi ilân ederek İran'daki kültürel şartların değişmesine de yol açmıştı. Safevî döneminden önceki İlhanlı ve Timurlular devirlerinde, İran Şiiileri artmakla birlikte, henüz kendi bilim merkezlerini kurabilecek durumda değillerdi. Hemen hemen bütün medreseler Sünnîler tarafından idare edilmekte ve Timurlular resmî olarak Hanefî mezhebini desteklemekteydi. Akkoyulular da Sünnî idi ve Cüneyd (öl. 1460) devrine kadar Safevî liderlerinin de Sünnî-Şafî oldukları bilinmektedir.⁷³ Her halükârda, Şiiiler gerek Tebriz'in fethinde ve gerek Şah İsmail'in 1501'de tahta geçtiği sıralarda İran'da bilim merkezleri kurmamışlardır.

"... insanlar Şîî mezhebi ile oniki İmam'ın kuralları hakkında hiçbir şey bilmiyorlardı, çünkü bu konuda hiçbir kitap yoktu, ve Kadî Nasrüddin Zeytunî'nin öğrettiği, Şeyh Cemâleddin Mutahhar Hillî tarafından yazılmış olan *Tahiyyat-ı Kava'id el-Ahkan* adlı eser Şah İsmail'in eline ulaştığı zaman çok sevindi ve Kadî'yı çok takdir etti..."⁷⁴

Böylece, Şiiliği kabul etmenin, özellikle de Şah İsmail'in yaptığı şekilde, akademik çevreler ve medreseler üzerinde çok büyük etkisi oldu. Şah İsmail sıradan Sünnîleri, öldürme ya da tehdit yoluyla Şiiliğe döndürmeyi başardıysa da, Sünnî alimler üzerindeki çabaları bu derece başarılı olmadı. Şiiliği Safevîlerin mezhebi olarak ilan ettiğinde:

"... Bazı Kızılbaşlar ona, Şiiliği devletin mezhebi olarak ilân ederken tutucu olması gerektiğini söylediler, çünkü Tebriz'de bunu kabul etmeyecek ve Şîî bir hükümdarla anlaşmazlığa düşebilecek iki ya da üç yüz kişi vardı ... [Şah İsmail] şöyle dedi ... emrime uymayan herkesi öldüreceğim ... Ahmed Erdebîlî yeni mezhebi ilân ettiğinde büyük bir karışıklık çıktı. İnsanların üçte biri bunu kabul ederken, kalan üçte ikisi reddetti; bu insanlara Şiiliği kabul etmedikleri takdirde öldürülecekleri söylendi ve onlar da can korkusu yüzünden mezheplerini değiştirmeyi kabul ettiler..."⁷⁵

73 Kısravî, Ahmed, *Şeyh Sâfi ve Tabarâs*, Tahran 1332. Safevîler öncesinde İran'da din için bkz. Amoretti, B.S., "Religion in the Timurid and Safavid Periods", *The Cambridge History of Iran*, VI, Cambridge University Press, 1986, s.670-623

74 *Cihan Güşai Hakan*, Faksimile baskı, İslamabad, 1986, s.149.

75 *Tarih-i Alem Arâ-i Safevî*, ed. Y.Şükri, Tahran 1984, s.64-65. Safevî döneminin başındaki mezhep değiştirmeleri için bkz. *Tarih-i Habib el-Siyar*, s.467-8, 527-8, 469-475 ve *Tarih-i Alem Arâ-i Safevî*, s.53-4, 127, 173, 344-8, 371-2.

Bu şiddet uygulamaları Sünnî alimleri çok zor bir duruma soktu. Dinlerini değiştirmeyen ya da kaçamayanlar ölümlerine yüz yüze gelmek zorunda kaldılar. "... meşhur alim ve matematikçilerden biri olan Kadı Mir Hüseyin Yezdi, Sünnîliğe olan inancı sebebiyle Şah İsmail tarafından öldürülmüştü".⁷⁶ ".. tefsir, hadis ve fıkıhta uzman olan Seyfeddin el-Taftazânî (Herat Müftüsü ve el-Taftazânî'nin torunu) de Sünnî olduğu için Şah İsmail tarafından öldürülmüştür."⁷⁷ 1519 yılında da müzikte uzman olan Mevlana Banai öldürülmüştür.⁷⁸ 1508'de "... [Şah İsmail] Bağdat'ı fethettiğinde, Ebu Hanife'nin (Hanefilerin lideri) kemiklerini mezarından çıkarmış, yakmış ve yerine bir köpek gömmüştür."⁷⁹ 1504'de Şiraz'ı fethederken, Kazerun alimlerini Sünnî oldukları için öldürtmüştür.⁸⁰ 1510 yılında Herat'ı fethettiği zaman ise, "...[Kızılbaşlar] Mevlana Nureddin Câmî'nin türbesine gittiler ... pencere, kapı, sandalye, yatak, ne buldularsa biraraya toplayıp onun mezarı üzerinde yakarak söndürülemeyen bir ateş yaktılar..."⁸¹

Emir Necm Sâni'nin yönettiği Şah İsmail taraftarlarının Herat'taki davranışları çok aşağılayıcı olmuştur. İlk üç halifeye küfretmeyi kabul etmeyen Kadı ile Herat'ın ileri gelenlerini öldürdükten sonra Şeyhülislâmı tutuklayarak, ondan da halifelere küfretmesini istemişlerdir:

"... İnsanlar onu affetmelerini rica ettiler, fakat Emir Necm, halifelere küfretmeden onu affetmeyeceğini söyledi. İnsanlar da Şeyhülislâmı bağışlamaları karşılığında beş bin altın vereceklerini söyleyince kabul ettiler. Fakat söz verilen parayı aldıktan sonra Şeyhülislâmı öldürdüler ve ilk üç halifeye küfreden herkese birer altın vereceklerini söylediler...; [sonra] Şah İsmail bunu duyduğunda güldü ve şöyle dedi: iyi bir iş yaptınız, Şeyhülislâmı öldürdünüz ve altınlarınızı Şiilere dağıttınız..."⁸²

Rükneddin Mahmud Vâsîfî, Câmî'nin türbesinin yakılması gibi şahsen gördüğü birkaç olayın yanında, Sünnîlere uygulanan kıyımı ve bunun sonucunda ortaya çıkan karışıklıkları anlatmaktadır.⁸³

76 Hasan Beg Rumlu, *Ahsen el-Tevârih*, Tabran 1970, s.110.

77 ibid. s.163.

78 ibid. s.179.

79 *Tarih-i Alem Arâ-i Safevî*, s.477, 480-481. Ebu Hanife'nin mezarının tuvalet yapıldığı da söylenmektedir. (Bkz. Falsafî, N., *Zindagani-i Şah Abbas-ı Evvel*, III, Tahran 1990, s.890.

80 Qumi, A., *İlûlâsat el-Tevârih*, Tahran 1980, s.80.

81 *Tarih-i Alem Arâ-i Safevî*, s.612.

82 ibid. s.345-348.

83 ibid. s.609-614.

Alimlere uygulanan bu tip kötü muameleler, onların komşu ülkelere gidişini hızlandırdı. Herat medresesinin hocası, felsefe ve matematikte uzman olan Mir Murtaza Herevî, Herat'ın işgalinden sonra Kandahar'a giderek orada öldü.⁸⁴ Hekim Ayn el-Mulk Dava'i Şirâzî (Celâl Devvânî'nin torunu) ile Herat'ın ünlü hekimi ve *Tibb-i Yusufi*'nin yazarı Yusufi Herevî, Hindistan'a kaçtılar.⁸⁵ *Tarihu Alamara-y Amini*'nin yazarı Fazlullah b. Ruzbihan İsfahanî, Şah İsmail İsfahan'a girdiğinde önce Kâşan'a sonra da Maverâünnehir'e kaçtı.⁸⁶ *Bidayetü'l-Vikâye*'nin yazarı Zeyneddin Mahmud Vasıfî ise Maverâünnehir'e gitmeyi tercih etti. Tebriz Şeyhülislâmî dâhi Semerkant'a giderek Uluğ Bey medresesinde hoca oldu. Bazı yazarlar ve şairler de kaçmak için Hindistan'ı seçtiler.

Şah İsmail'in hükümdarlığının ilk zamanları, Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Beyazıd döneminin ortalarına rastlamaktadır. Beyazıd, Celâleddin Devvânî, Nureddin Câmî, el-Taftazânî ve Cemâleddin Ataullah gibi İran alimlerine saygı göstermekteydi. Ayrıca, Sultan Hüseyin Baykara ve Emir Ali Şir Nevaî gibi Timurlular döneminin son hükümdarlarıyla da ilişkisi vardı ve bilim adamları için hediyeler ve maaş göndermekteydi. Şah İsmail'in ortaya çıkışından sonra, Sünnî alimler hayatta kalabilmek için Osmanlı ülkesine kaçtılar. İran ve Osmanlı alimleri arasında eskiden beri var olan ilişkiler sebebiyle bu ülke gidilecek uygun bir yerdi. Dahası, Timurlular dönemindeki medreselerin Osmanlı'dakilere benzemesi (daha önce gelmiş olan İranlı alimlerin etkisinin yanı sıra, konuların benzerliğine de bağlı olarak) sebebiyle, Osmanlı medreseleri İran'dan gelen alimler için oldukça tanıdıktı. Buna kıyasla, Hint hükümdarlarının sarayları, bu hükümdarların sanata, özellikle de şiir ile edebiyata olan ilgilerine bağlı olarak daha çok şairleri çekmekteydi.

Şîî alimlerin henüz önemli bir bilim merkezi yokken, bu göçlerin etkileri Safevîlerin ilk dönemlerindeki bilim faaliyetlerinde görülmeye başladı. Öte yandan Safevîler ile Şîîlerin, Şîî inancının teorik olarak güçlendirilmesine olan ihtiyaçları, fıkıh ve teoloji konusundaki kaynakların biraraya toplanmasını ve öğrencilerin yetiştirilmesini gerekli kıldı. Bu da, naklî ilimlerin aklî olanlardan daha ön plâna geçmesine sebep oldu. Çok sayıda Şîî alimin Cebel-i Amil, Hille ve Bahreyn'den İran'a göç ederek kendi öğretim geleneklerini de beraberlerinde getirdiler. Bu geleneklerin birbirleriyle olan ilişkileri dikkatle araştırılması gereken bir konudur.

Burada dikkat çekici olan şey, Timurlular dönemiyle karşılaştırıldığında, Safevî devrinin ilk yarısında bilimde kayda değer hiçbir ilerleme olmamasıdır. Bu

84 Nefîsî, XXII, s.37

85 Safa, V, s.355-356.

86 ibid. IV, s.538.

dönemin ikinci yarısında ise, Safevîlerin çöküşüne bağlı olarak, bilimdeki gerileme daha açık şekilde görülmektedir. Sadece Şah I.Abbas (1587-1629) döneminde, kendisinin liberal bir kişi olmasına bağlı olarak, sanat, felsefe, mimarî ve sanayide bazı hareketler oldu. Fakat kendinden sonra gelenlerin hükümdarlıklarında, bilimdeki bu hareket giderek azaldı. Safevî döneminin ilk yarısında ilmi faaliyetlerdeki bu gerilemenin en önemli sebeplerinden birinin, Timurîlular dönemi alimlerinin komşu ülkelere gitmeleri olduğu söylenebilir. Ancak bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu ile Hindistan'da bilim ve edebiyatta bazı değişiklikler olmaktadır.⁸⁷

Safevî dönemindeki bilim, özellikle de Şah I. Abbas zamanına rastgelen ilk yarıdaki (yaklaşık 1600) bilim üzerine yapılacak kısa bir çalışma, İranlı alimlerin göçlerinden doğan boşluğu ve bunun sonucunda ilmi faaliyetlerde ortaya çıkan gerilemeyi açıkça gösterecektir. Şah İsmail'in tahta çıkmasından Safevî devletinin sonuna kadar olan dönemdeki matematikçiler arasında, sadece Safevî döneminin ilk yarısında yaşamış olan iki tanesinden bahsedilebilir: Bahaeddin Amili (1546-1622) ve Melik Muhammed İsfahanî.⁸⁸ Astronomi alanında ise, Timur dönemindekiyle kıyaslanabilecek hiçbir faaliyet olmamıştır. 220 yıllık Safevî hükümdarlığında hiç rasathane kurulmadığı gibi⁸⁹ sürekli gözlem yapıldığını gösteren herhangi bir astronomi cetvelinin bulunduğu dair herhangi bir delil yoktur. Osmanlı'ya giden Bircendî ile Timurîlular döneminden kalan bir alim olan ve Şah İsmail'in Şiraz'ı işgali sırasında Şîî mezhebine geçen Şemseddin Muhammed Hafri dışında Safevî döneminin sonuna kadar kayda değer başka bir astronomdan bahsedilememektedir. Bunun tersine, astrolojiye olan ilgi çok fazlaydı. Mesela, *List of Persian Manuscripts*'i (Farsça El Yazmalar Kataloğu) incelediğimizde, Safavî devrinde astronomi hakkında 70 risalenin yazılmış olduğunu görürüz. Bunların üçte biri astroloji konusunda olup; kalan üçte ikisi ise takvim ve astronomi aletleri üzerinedir. Bu kitap ve risalelerin çoğu, daha önce yazılmış olan eserlerin tefsiri, özeti ya da şerhidir. Çoğunluğu, İlhanlı ya da Timurîlular döneminde yazılmış eserlerin kopyalarıdır. Bununla birlikte, astroloji kitaplarının sayısı yüksektir: Safevî döneminden, hepsi astroloji konusunda olan 60 yazma eser ile 250 tane de istinsah kalmıştır. Safevîlerin ilk döneminde, yani

87 Safevî dönemi bilimi ve İran, Hint ve Osmanlı bilimleri arasındaki etkileşim hakkında kısa bir inceleme için bkz. Winter, H.J.J., "Persian Science in Safavid Times", *The Cambridge History of Iran*, VI, Cambridge University Press, 1986, s.581-609.

88 Qurbanî, s.170, 470. Bu kaynak Safevî döneminin 12 matematikçisinin biyografilerini ihtiva etmektedir. Bunlardan dördü aslında Timur dönemi matematikçileridir (Ebul Hasan Kâşî, s.81; Bircendî, s.173; Mansur Daştakî, s.327 ve Gazi Meybudî, s.474).

89 Şah İsmail, Mansur Şîrâzî'yi Meraga Rasathanesini yeniden inşa etmekle görevlendirmiş ise de bu hiç bir zaman gerçekleşmemiştir. Bkz. *Ahsen el-Tevârih*, s.392.

Meraga Rasathanesinden Darülfünun'un kuruluşuna (1851) kadar, astroloji ve zayıç sanatı (yıldızlara bakarak kehanette bulunma) konularında Farsça kaleme alınmış yazma ve istinsah sayısı doruğa ulaşmıştır.⁹⁰ Avrupalı seyyahların notları da dahil olmak üzere, bu döneme ait bütün kaynaklar, Safevî döneminde astrolojiye olan inancın yaygınlaşmasından bahsetmektedir. Timurular döneminde astrolojiye karşı bu tür yaygın bir inanç olduğuna dair kayıt yoktur.

Tıpta, Cyril L. Elgood'un bahsettiği Safevî hekimleri arasında sadece iki ya da üç tanesi çalışmalarında bazı yenilikler getirmişlerdi.⁹¹ Bunların en ünlüsü, Rey ve Herat'ta okuyan ve Timurular devrinin ünlü bir hekimi olan *Hulasat el-Tecarib*'in yazarı Bahâ el-Devle'dir. Kendisi, uzun bir süre Baykara'ya hizmet etmiş ve Şah İsmail'in vefatından beş yıl sonra ölmüştür. Diğer hekim olan *Tıbb-ı Yusufî*'nin (tıp öğretimi konusunda Safavî döneminin referans kitaplarından biri) yazarı Yusuf Harâtî ise Şah İsmail'in yükselişinden sonra Hindistan'a gitmiştir.⁹² Yusuf'tan çok daha ünlü olan bir başka hekim ise, yine Hindistan'a giden Muhammed b. Ayn al-Mülk Şirâzî'dir. Şirâzî, 1628-19 yıllarında, Delhi hükümdarı Şah Cihan'ın adına *Efraz el-Edviya* ve onun oğlu Dârâşikuh'a ithafen de *Tıbb-ı Daraşkuhî* adlı eserleri yazmıştır.⁹³ C.L. Elgood'a göre, *Tıbb-ı Dârâşikuhî* Farsça yazılan son önemli tıp kitabıdır. Safavî döneminin en meşhur eczacısı, Şah I.Abbas zamanında yaşamış olan Muzaffer b. Muhammed Hüseyinî Şifaî'dir. Kitabı *Tıbb-ı Şifaî*'i daha öncekilere göre biraz farklıdır.⁹⁴ Dahası, Safevî dönemine ait hastahane tarihi konusunda yazılmış eserlere bakıldığında, klinik deneyimlerin kazanılabileceği büyük hastahanelerin inşa edildiğine dair herhangi bir delilin olmadığı görülür.⁹⁵

Sonuç olarak, Safevî devrinde çok sayıda sanat eseri bulunmasına rağmen bilimde, özellikle de matematik bilimlerinde kayda değer bir gerilemenin olduğu açıktır. Bu dönemde Osmanlılar, İran'ın Avrupa ile ilişkilerinde engel teşkil ettiyse de, Avrupalılar İran'a gelmeye devam etmiş ve Avrupa'ya birçok heyet gönderilmiştir. İran'da Safevî döneminin ikinci yarısı yaşandığı sırada Avrupa'da Bilim Devrimi meydana gelmekteydi ve İranlılar bazı yeniliklerle ya da modern

90 Heidarzadeh, T. "From the Maragha School to the Darolfonun, A Historical Review of Astronomy in Iran from the 13th to 19th Century", XIX. Milletlerarası Bilim Tarihi Kongresi'ne (Zaragoza 1993) sunulan yayımlanmamış bildiri.

91 Elgood, C.L., *Medical History of Iran*, terc. B.Furqani, Tahran 1992, s.398-9.

92 ibid. s.414.

93 ibid. s.420.

94 ibid. s.412.

95 İsa Beg, *Tarih Bimaristanhâ der Islam*, terc. N.Kisâ'î, Tahran 1992.

bilimin unsurlarıyla karşılaştılsa da, İran'daki bilim çevrelerinde, modern ilmî düşünceleri zamanında kavrayacak ilmî dinamizm bulunmamaktaydı.

Aşağıda, Şah İsmail döneminin başından Safevî Devleti'nin sonuna kadar olan sürede Osmanlı İmparatorluğu'na giden İranlı alimler hakkında bilgi verilmektedir. Mevcut kaynaklarda bu alimlerin kesin gidiş tarihleri belirtilmemiş olmakla birlikte, "fanatik Kızılbaş'ın ortaya çıkışından sonra" ya da "Erdebilî Sufi'nin isyanından sonra" (Osmanlı kaynaklarında) veya "şu sultanın zamanında" gibi bazı ifadeler, bu göçlerin tarihlerini yaklaşık olarak göstermektedir. Aşağıdaki liste bu bilgilere dayanılarak hazırlanmıştır.

1. **Muslihüddin el-Lârî**. Celâleddin Devvânî, Mir Kemaleddin Hüseyin ve Mansur Deştakî'nin en ünlü öğrencisidir. Onaltıncı yüzyılın en büyük alimlerinden biri olup, İran'da ve Osmanlı Devleti'nde birçok talebe yetiştirmiştir. Safevî döneminin başlarında önce bir süre için Hindistan'a Hümayun Şah Babür'ün sarayına gitmiştir. Daha sonra ise İstanbul'a gelmiş ve Hüsrev Paşa medresesinde hoca olmuştur. Birçok kitap yazmıştır: *Şerh-i Tehzib el-Mantik*, *Şerh-i Heyet-i Kuşçî*, *Şerh-i Hidayet el-Hikmet*, astronomi hakkında bir metin olan *Mirat el-Edvar* ve Sultan I. Selim'e (saltanatı: 1512-1520) ithafen yazdığı genel tarih kitabı bunlar arasındadır. Ali Kuşçu'nun *Risâle fi'l-Hey'e* adlı eserine yazdığı şerh, Safevî döneminde ve daha sonraları astronomi konusundaki en temel eser olmuştur.⁹⁶

2. **Nizameddin Bircendî**. Bircend'deki eğitimini tamamladıktan sonra Herat'a gitmiştir. Mansur b. Muinüddin Kâşânî, Seyfeddin Ahmed el-Taftazânî ve Kemaleddin Mesud Şîrvânî'nin öğrencisidir. Semerkant Rasathanesinin yıkılışından sonra, Bircendî, geç Timurîler dönemi ile erken Safavî dönemi matematik ve astronomisinin en iyi temsilcilerinden biriydi. Taftazânî Herat'ta öldürüldükten sonra Osmanlı İmparatorluğu'na geldi. *Tuhfe-i Selimî*'nin (Trabzon'dan Mekke'nin yönünün tayini hakkında) girişinde, Trabzon'a gelişini ve Şehzade Selim (Sultan I. Selim) ile tanışmasını anlatmaktadır. Birçok eser bırakmıştır: Çağminî'nin *Mülâhhas* adlı eserine şerh, Nizam Arac'ın *Risale-i Şemsiyye fi Hesab* adlı eserine şerh, *Risale der Marifet-i Takvim*, *Şerh-i Bist Bâb der Usturlab*, *Şerh-i Zic-i Sultanî*, *Tuhfe-i Selimî*, *Şerh-i Tezkire*, *Şerh-i Tahrir-i Macestî* ve daha on kadar eser. Bircendî muhtemelen 1528 yılında ölmüştür.⁹⁷

3. **Muzaffereddin Ali Şîrâzî**. Sadreddin Şîrâzî ile Celâleddin Devvânî'nin öğrencisidir. Aynı zamanda Devvânî'nin damadıdır. Şah İsmail'in yükselişinden sonra Osmanlı'ya geçmiş ve Mustafa Paşa, Semaniye ve Sahn medreselerinde hoca

⁹⁶ *Şakâik*, s.321, *Hadâik el-Şakâik*, s.169, Safa, V, s.297, Hammer-Purgstall, II, s.1331.

⁹⁷ *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VI, 1992, s.186-7.

olmuştur. Hayatının son dönemlerinde Bursa'ya gitmiş ve 1543 yılında orada ölmüştür. Aritmetik, astronomi, geometri ve mantık konularında uzmandı. Taşköprizâde, Şirâzî'nin Öklid problemlerine zekice çözümler getirdiği bir kitabını görmüştür.⁹⁸ Eski sınıf arkadaşı Abdülrahim Müeyyed-zâde'nin tavsiyesi üzerine Osmanlılar'a göç ettikten sonra Sahn medresesinde hocalığa başlamıştır.⁹⁹

4. **Ali b. Ahmed Şirâzî.** Devvânî'nin talebesi olup, Şah İsmail'in tahta geçişinden sonra Osmanlı'ya gelmiştir. Bir giriş ve dört kısımdan oluşan *Risale fi Bahsi'l-Hareke* adlı bir risalesi bulunmaktadır. Bu kısımların konuları şunlardır: hareketin tanımı, hareketin ispat edilmesi, hareketin çeşitleri, ve hareket tarzları. 1512'den sonra ölmüştür.¹⁰⁰

5. **Hakîm Şah Muhammed Kazvînî.** Meşhur bir hekim olup, Devvânî'nin öğrencilerindedir. Eğitimini tamamladıktan sonra Mekke'ye gitmiştir. Eski sınıf arkadaşı kendisine II. Beyazıd'ı anlattıktan sonra Sultan Osmanlı Devleti'ne davet etmiştir. Mantık konusundaki *Şerh-i İsagoci*, tıp konusunda *Şerh-i Mûciz* adlı iki eserin yanında *Şerh-i Akaid-i Neseft* ve diğer bazı eserleri vardır. *Heyet el-Hayavan*'ı Farsça'ya tercüme etmiştir.¹⁰¹ Bunlardan başka, Sultan I. Selim için mineraloji üzerine bir risale yazmıştır.¹⁰² 1522 yılında ölmüştür.

6. **Mehdi Şirâzî.** Fikârî olarak da bilinmektedir. Şiraz'da mantık, ilahiyat ve felsefe okuduktan sonra, Osmanlı'ya geçmiş ve Hoca Hayreddin ve Piri Paşa gibi medreselerde hocalık yapmıştır. *Keşşâf* ve *Şerh-i Tecrid* üzerine şerhleri vardır. 1550 yılında ölmüştür.¹⁰³

7. **Mevlana Germiyanlı Kethüdazade.** Aslen Kirmanlı olup, Osmanlı'da Molla İzârî ile Mevlana Katibzâde'nin öğrencisi olmuştur. Sonra İran'a gelmiş ve Devvânî'nin talebesi olduktan sonra, Osmanlı'ya geri dönmüş ve Kütahya'daki medreselerde kadılık ve hocalık yapmıştır.¹⁰⁴ Kethudezâde, Devvânî'nin *İsbât-ı Vâcib el-Vücut* risalesini alıp Molla İzârî'ye armağan olarak götürmüş, İzârî de bunu talebelerine okutmuştur.¹⁰⁵

8. **Hafizeddin Muhammed b. Adil.** Hafız-ı Acem olarak da bilinir. Barda'a'lı (Azerbeycan'da) olup, Şah İsmail'in yükselişinden sonra Osmanlı İmparatorluğu'na gelmiştir. Sultan Selim döneminde Ali Paşa ve Merzifon

98 *Şakâik*, s.199, *Hadâik el-Şakâik*, s.340

99 *Sicill-i Osmanî*, IV, s.499.

100 Daniş Pejhuş, M.T., *Fehrist-i Mikrofilmhâ-i Kütabhane-i Merkezi-i Danışgâh*, II, Tahran 1974, s.244.

101 *Şakâik*, s.200 ve *Sicill-i Osmanî*, IV, s.109.

102 Nasr, S.H., *İlm der Islam*, Tahran 1987, s.66.

103 *Şakâik*, s.309.

104 *Hadâik el Şakâik*, s.466

105 *Sicill-i Osmanî*, IV, s.75.

medreselerinde hocalık yaptıktan sonra İstanbul'a gelmiş ve Sahn medresesinde ders vermeye başlamıştır. *Haşiye alâ-Şerh-i Mevâkif, Risale der Heyûlâ, Fihrist el-Ulum* adlı eserleri ile *İrcâ el-İlm İla Nukta* isimli bir aritmetik kitabı vardır. 1550 yılında ölmüştür.¹⁰⁶

9. **Kıvameddin Yusuf**, Kadı Bağdat olarak tanınmaktadır ve Şirazlıdır. Uzun bir süre Bağdat'ta kadılık yapmış, Şah İsmail ortaya çıktıktan sonra Mardin'e gelmiş ve oradan da İstanbul'a geçmiştir. Sultan Beyazıd, kendisini önce Bursa'daki Sultaniye medresesine, sonra da Semaniye medreselerinden birine atamıştır. *Fevaid el-Tecrid* hakkında kapsamlı bir şerh, *Nehcü'l-Belâğâ* üzerine bir başka şerh, tefsirin kuralları konusunda bir kitap ve *Ahkâm el-Salatın* isimli bir eser yazmıştır. Küçük oğlu Şemseddin de matematik ve astronomi konularında bazı kitaplar yazmıştır.¹⁰⁷

10. **Abdullah Şebistari**, Şeyh Mahmud Şabistari'nin torunudur. Maverâünnehir'de eğitim görmüş ve matematik konusunda uzmanlaşmıştır. 1520 yılında Semerkant'tan Osmanlı ülkesine gelmiştir. *Şerh-i Tecrid* ve *Şerh-i Metali* üzerine bazı tenkitler yazmıştır.¹⁰⁸

11. **Abdülcebbar Acemî**, Azerbeycan'daki Gence'dendir. 1523'te Bursa'ya göç etmiş ve Hamza Bey medresesinde ders vermiştir. Daha sonra hocalık yapmak için Edirne'deki Dar ül-Hadis'e gelmiştir. Naklî ilimler yanında, akli ilimlerde de uzmandır. 1558 yılında ölmüştür.¹⁰⁹

12. **İdris Bitlîsî**, Onaltıncı yüzyılın en meşhur Osmanlı tarihçilerindedir. Daha önceleri Sultan Akkoyunlu Yakub'un kâtipliğini yapmaktaydı. Sultan Yakup'tan II. Beyazıd'a bir mektup yazmış ve Beyazıd üslubunu çok beğenmiştir. Akkoyunlu hakimiyeti sona erdikten sonra, tutuklanma ve Şah İsmail tarafından öldürülme korkusuyla Osmanlı Devleti'ne gelmiş ve Sultan II. Beyazıd ile Sultan I. Selim'in saraylarında büyük saygı görmüştür. Öyle ki, Çaldıran Savaşı'nda Osmanlı ordusundaki Kürt taburunun kumandanı olmuştur. Eserlerinden bazıları, *El-İbâ'an Mevaki'il-Vebâ, Şerh-i Gülşen-i Râz, Heşt Behişt* ve *Selinnâme*'dir.¹¹⁰

13. **Ebu Sa'id b. Şeyh Sun'ullah**, Tebrizli bir alimdir. Sünnî olduğu için Şah tarafından tutuklanmış, zindana atılmış ve mallarına el konulmuştur. Hapisten

106 *Şakâik*, s.267; *Keşf el-Zümûn*, s.621

107 *Şakâik*, s.190; *Keşf el-Zümûn*, s.19

108 *Şakâik*, s.272; *Hadâik el-Şakâik*, s.456

109 Nev'i-zade Atâî, *Hadâik el-Hakâik fi Tekmilat el-Şakâik*, İstanbul 1268/1851, s.14

110 *Şakâik*, s.190; *Hadâik el-Şakâik*, s.327; *Nefîsî*, XVIII, s.59.

kaçarak Diyarbakır'a gelmiş ve hocalıkla uğraşmaya başlamıştır. *Tabakat el-Müfessirin* eserlerinden biridir.¹¹¹

14. **İsmail Şirvâî**. Devvânî, Ubeydullah Semarkandî ve Fahrettin Acemî'nin talebesidir. Mekke'ye gitmiş ve orada ders vermiştir.¹¹²

15. **Seyyid İbrahim**. Babası Osmanlı'ya göç etmiş ve Amasya yakınlarında yaşamıştır. Seyyid İbrahim, İznik ve İstanbul medreselerinde hocalık yapmış ve vezir Karamanlı Mehmed Paşa'nın çocukları ile II.Beyazıd'ın oğlu Şehzade Turgut'un özel hocası olmuştur. 1529'da ölmüştür.¹¹³

16. **Pir Muhammed b. Alaeddin Fenârî**. Aslen Osmanlı olup, eğitim için Semerkant ve Buhara'ya gitmiş ve Sultan I. Selim zamanında Osmanlı Devleti'ne geri dönerek Mustafa Paşa medresesinde hocalık yapmaya başlamıştır. 1548 yılında ölmüştür.¹¹⁴

17. **Osman Tabib**. Sultan I. Selim zamanında Osmanlı'ya gelip İstanbul'da hekimlik yapan İranlı bir hekimdir.¹¹⁵

18. **Kutbeddin Acemî**. Şirvanlı'dır. İran'da eğitim gördükten sonra Osmanlı'ya gelmiş ve Hoca Hayreddin ile Abd üs-Selam medreselerinde hocalık yapmıştır. Matematik ve astronomi konularında uzman olup, 1568 yılında ölmüştür. Burada bahsedilen Kutbeddin, bir hekim olan Kutbeddin Şirâzî ile aynı kişi değildir.¹¹⁶

19. **Muhyiddin Muhammed b. Abdülevvel Kazvîni**. Çocukluğunda Celâleddin Devvânî'nin öğrencisi olmuştur. İran'da eğitimini tamaladıktan sonra II. Beyazıd zamanında Osmanlı'ya gitmiş ve Sahn, Mustafa Paşa ve Manisa medreselerinde hocalık yapmıştır. İcî'nin *Mevakıfı* ile Secâvendî'nin *Ferâyiz'i* üzerine yazdığı tefsirler eserleri arasındadır. Hocalıktan başka, Halep ve İstanbul'da bir süre kadılık yapmıştır. Ölüm tarihi kayıtlarda 1555 ya da 1559 olarak geçmektedir.¹¹⁷

20. **Ahmed b. Abdülevvel Kazvîni**. 1487 yılında Kazvin'de doğmuştur. İran'da okuduktan sonra Sultan I. Süleyman döneminde (saltanatı: 1520-1566) ve Cedide medresesinde hoca olmuştur. *İsagoci*'ye bir şerh yazmıştır.¹¹⁸

111 *Hadâik el-Hakâik*; s.207; *Sicill-i Osmanî*, I, s.186.

112 *Şakâik*, s.214; Hoca Saadeddin, *Tac el-Tevarih*, II, İstanbul 1279-1280, s.584.

113 *Şakâik*, s.305.

114 *ibid.* s.510.

115 *ibid.* s.312.

116 *Hadâik el-Hakâik*, s.120-21; *Sicill-i Osmanî*, IV, s.61.

117 *Şakâik*, s.289; *Hadâik el-Hakâik*, s.482; *Sicill-i Osmanî*, IV, s.345.

118 *Hadâik el-Hakâik*, s.14

21. **Mahmud b. Kemal.** Tabib Kemal Tebrizî'nin oğlu olup, Ahi Çelebi olarak da bilinmektedir. Babasından, Hekim Kutbeddin'den (Timurlu Ebu Said'in hekimi Nafiz Kirmânî'nin oğlu) ve Altunizade'den tıp öğrenmiş ve İstanbul'daki Sultan Mehmet Hastahanesinin müdürlüğüne getirilmiştir. II.Beyazid kendisini özel hekimi ve sarayın mutfak vekili yapmıştır. Sultan I.Selim zamanında hekimbaşı ve Sultan'ın arkadaşı olmuştur. Mesane taşları konusunda bir kitabı vardır. Ibn el-Nefis'in *Mûciz* adlı eserini Türkçe'ye tercüme etmiştir. Edirne'de bir medrese ve cami kurduktan sonra 1524'te ölmüştür.¹¹⁹

22. **Zahireddin Erdebilî.** Kadızade olarak tanınır. Çaldıran Savaşı'ndan sonra Sultan Selim bir süre için Tebriz'e gitmiş ve onu da diğer bazı Tebriz'li alimlerle birlikte Osmanlı Devleti'ne getirmiştir. Kendisi Sultan tarafından o kadar saygı görmekteydi ki Halep ve Mısır gibi Arap bölgeleri fethedildikten sonra, buralarda Sultan'ın temsilciliğine getirilmişti. Zahir al-Din, Ibn Hallikan'ın biyografik sözlüğünü (*Vefayat el-A'yan*) tercüme etmiş ve bunu Sultan Selim'e ithaf etmiştir. 1524 yılında ölmüştür.¹²⁰

23. **Muhammed b. Pir Ali Birgifi.** Sünnî olduğundan dolayı Safevîlerden korktuğu için Osmanlı Devleti'ne kaçan İranlı bir diğer alimdir. İbn-i Kemal Paşa'nın *Islah el-Vikâye*'sine şerh yazmıştır. Nahiv konusunda *Izhar el-Esrar* isimli bir eseri ve *Sihah-ı Acemîye* isimli bir başka eseri vardır.¹²¹

24. **Muhyiddin Muhammed Karabağî.** İran'daki eğitiminden sonra Osmanlı'ya gelmiş ve İznik'te hocalığa başlamıştır. *Keşşaf*, *Telvih*, *Hidâ'ye* ve *Vikâye* adlı eserlere şerh yazmıştır. 1535 yılında ölmüştür.¹²²

25. **Şerif Acemî.** İran'da eğitim gördükten sonra Osmanlı'ya göç etmiş ve İstanbul, Lârende medreselerinde ve İznik'teki Davud Paşa medreselerinde hocalık yapmıştır. 1524'te ölmüştür.¹²³

26. **Şah Kasım b. Şeyh Mahdûmî.** I.Selim tarafından Tebriz'den Osmanlı ülkesine getirilen alimlerden biridir. Şah Kasım "Osmanlı Tarihi"ni yazmaya başlamış fakat tamamlayamadan 1541 yılında ölmüştür.¹²⁴

27. **Muhammed b. Muhammed b. Berda'î.** Şiraz ve Herat'ta eğitim gördükten sonra Osmanlı'ya gelmiş ve Bursa'da hocalık yapmıştır. El-Beyzâvi'nin

119 *Şakâik*, s.256; *Sicill-i Osmanî*, IV, s.109; *Hadâik el-Şakâik*, s.423.

120 *Şakâik*, s.272; *Nefîsî*, XXIV, s.36.

121 *Nefîsî*, XXV, s.18.

122 *Şakâik*, s.272; *Sicill-i Osmanî*, IV, s.343.

123 *Şakâik*, s.272.

124 *ibid.* s.271.

Tefsir'i, *Şerh-i Tecrid* ve *İcî'nin Adâb'ı* üzerine tenkitler yazmıştır. Muhammed Berdaî, Sultan I. Selim'in çocuklarının özel hocalığını da yapmıştır.¹²⁵

28. **Yusuf Acemî**. Gence'den Osmanlı'ya göç etmiş, Bursa ve İznik'teki Molla Hüsrev ile Sultaniye medreselerinde hocalık yapmıştır. Astronomi konusunda bir risale ve *Şerh-i Mevakıf* ile *Şerh-i Tecrid* üzerine de şerhler yazmıştır.¹²⁶

29. **Muhyiddin Acemî**. Molla Gürani'nin talebesi olup, Sahn mederesesinde hocalık ve Edirne'de kadılık yapmıştır. El-Cürcânî'nin eserleri üzerine tenkitler yazmış ve 1508 yılında ölmüştür.¹²⁷

30. **Muhyiddin Muhammed Kırtâsîzâde**. Babası Osmanlı'ya göç eden Muhyiddin İstanbul'da kadılık ve gene İstanbul'daki İshak Paşa ve Mahmud Paşa medreselerinde hocalık yapmıştır. 1528'de ölmüştür.¹²⁸

31. **Baba Haydar Semerkandî**. Semerkant'ta okuduktan sonra Mekke'ye ve oradan da İstanbul'a gitmiş ve Sultan I. Süleyman tarafından İstanbul yakınlarında inşa edilen bir camide ders vermiştir.¹²⁹

32. **Mir Ali Buhârî**. Buhara ve Semerkant'ta öğrenim görmüş ve Sultan I. Süleyman zamanında Osmanlı Devleti'ne gelmiştir. Aklî ve naklî ilimlerde uzmandı. 1543'te ölmüştür.¹³⁰

33. **Mevla Ma'sum**. Aslen Merv şehrinden olup, Osmanlı'ya göç etmiş ve önce kadılık sonra da askerî kadılık yapmıştır. Bir süre için İbrahim Paşa'nın (Sultan Selim'in meşhur veziri) kâtipliğini de yapmış ve daha sonra Yenişehir kadısı olmuştur. Çok yönlü bir alim olup, şiir de yazmaktaydı. 1601 yılında ölmüştür.¹³¹

34. **Hüsameddin Hüseyin**. Tebriz'dendir. Sultan I. Süleyman zamanında Osmanlı'ya gelmiş ve hocalık yapmıştır.¹³²

35. **Mevla Şerif**. Şirvanlı'dır. 1695 yılında Osmanlı Devleti'ne gelmiş ve önce Ayasofya medresesinde hoca, daha sonra da İstanbul'da kadı olmuştur. 1621 yılında ölmüştür.¹³³

125 ibid. s.240.

126 ibid., s.184.

127 *Hadâik el-Şakâik*; s.318, *Sicill-i Osmanî*, IV, s.341.

128 *Hadâik el-Şakâik*, s.465; *Sicill-i Osmanî*, IV, s.342.

129 *Hadâik el-Şakâik*, s.435

130 *Şakâik*, s.308; *Sicill-i Osmanî*, IV, s.529.

131 *Hadâik el-Hakâik*, s.459; *Sicill-i Osmanî*, IV, s.502.

132 *Şakâik*, s.309.

133 *Hadâik el-Hakâik*, s.663; *Sicill-i Osmanî*, III, s.141.

36. **Mevla Şerafeddin**. İran'dan Osmanlı'ya gelerek önce Abdürrahmân Paşa medresesinde hoca, sonra da Amasya'da kadı olmuştur. 1600'de ölmüştür.¹³⁴

37. **Şemseddin Ahmed Ensârî**. Genceli'dir. 1562 yılında okumak için Osmanlı Devleti'ne gelmiştir. Eğitimin tamamladıktan sonra Halep, Edirne ve Mısır'da hocalık ve kadılık yapmıştır. Beyzavi'nin *Tefsir'i*, *Telvih*, *Miftah* ve *Mevakıf* üzerine talikleri vardır.¹³⁵

38. **Şeyh Şerif Hindî**. 1553 yılında Hindistan sultanıyla arasındaki anlaşmazlık sebebiyle İran'a gelen Hintli alimlerden biridir. Sünnî olduğu için Şah Tahmasp tarafından öldürülmekten korktuğu için Osmanlı İmparatorluğu'na kaçmıştır.¹³⁶

39. **Abdullah b. Mircan**. Önce İran'dan ayrılarak Bursa'ya gelmiş ve daha sonra da İstanbul'a geçerek Davud Paşa medresesinde ders vermeye başlamıştır. Döneminin meşhur alimleri arasında sayılmaktaydı. 1569 yılında ölmüştür.¹³⁷

40. **Abdülhalim Acemî**. İran'da eğitim gördükten sonra Osmanlı'ya geçerek orada önce hoca ve daha sonra 1577 yılında da kadı olmuştur. 1579 yılında ölmüştür.¹³⁸

41. **Muhammed Emin b. Sadreddin**. Şirvanlı'dır. Bu şehirde eğitimini tamamladıktan sonra Osmanlı Devleti'ne gelmiş ve 1571 yılında Cafer Ağa medresesinde hocalığa başlamıştır. Dinî ilimler yanında aklî ilimlerde de bir uzmandı. Sultan I.Ahmed'e (1603-1617) ithafen yazdığı *el-Fevaid el-Hâkâniye* adlı eserinde 53 bilim dalından bahsetmektedir. İmam Muhammed Gazalî'nin *Kava'id el-Ahkam*'ına bir şerh ile Razi'nin *Şerh-i Şemsiyye*'si ve Beyzavi'nin *Tefsir*'ine haşiye yazmıştır.¹³⁹

42. **Muinüddin Eşref (Mirza Mahdum Şerifi)**. el-Cürcânî'nin torunudur. Tebriz'de öğrenim görerek Şafi'lerin önemli bir alimi olmuştur. Aklî ilimler ve matematikle ilgilenmiştir. Şah II.İsmail'in hocası iken, "Sünnî olduğu söylendiği" için Şah Tahmasp tarafından itibar görmemiştir. 1574 yılında Osmanlı'ya gelerek Hanefî mezhebine geçmiş ve daha sonra İran'a dönerek Şah II. İsmail zamanında büyük ün kazanmış ve hükümetin otoritesinin yarısı kendisine verilerek ödüllendirilmiştir. Şah II.İsmail'in Şiîlik karşıtı eğilimleri üzerinde büyük etkisi

134 *Hadâik el-Hakâik*, s.445

135 *ibid.* s.440.

136 *ibid.* s.191.

137 *ibid.* s.133.

138 *ibid.* s.258.

139 *ibid.* s.712.

olmuştur. Şah'ın ölümünden sonra İstanbul'a kaçarak Diyarbakır, Bağdat, Medine ve Mekke'de kadılık yapmıştır. 1587 yılında ölmüştür.¹⁴⁰

43. **Mevla Abdürrahim**. Şirvanlı'dır. Kendi şehrinde okuduktan sonra 1693 yılında Osmanlı'ya gelmiş ve birçok okulda hocalık yapmıştır.¹⁴¹

44. **Muhammed b. Süfeyman b. Muhammed Gilânî**. Lâhicanlı olup, Sultan II. Selim döneminde (1566-1574) Osmanlı ülkesine gelmiştir. 1583 yılında Canbâziye medresesine hoca olduktan sonra Kayseri ve Halep kadılıklarına atanmış; daha sonra da kazasker olmuştur. 1617'de ölmüştür.¹⁴²

45. **Necmeddin b. Muhammed Necmî**. Şah Tahmasp zamanında Osmanlı ülkesine gelmiş ve önce Bursa'da, daha sonra ise İstanbul'da yaşamıştır. İstanbul'da Sinan Çelebi medresesi ile diğer birçok medresede ders vermiştir. 1570 yılında ölmüştür.¹⁴³

46. **Itrî Muhammed Efendi**. Şah Tahmasp döneminde Şiraz'dan Osmanlı'ya göç ederek kadı olmuştur. 1622 yılında ölmüştür.¹⁴⁴

47. **Yahya Acemî**. Şah İsmail döneminde veya Şah Tahmasp'ın hükümdarlığının başlarında Osmanlı'ya gelen İran alimlerinden biridir. 1561'de İznik'te hoca olmuş; bir süre Halep'in kadılığını yaptıktan sonra 1578'de ölmüştür.¹⁴⁵

48. **Mevla Mutahhar**. Şirvanlı olup, kendi şehrinde öğrenim geçirdikten sonra Osmanlı Devleti'ne gelmiş ve 1606 yılında Rüstem Paşa ile Şehzade medreselerinde hoca olmuştur. Bir süre için Mısır kadılığı ve Edime valiliği de yapmıştır.¹⁴⁶

49. **Hanefi Muhammed Efendi**. Nahcivanlı'dır. Burada eğitimini tamamladıktan sonra Osmanlı'ya gelmiş ve hocalık yapmaya başlamıştır. Daha sonra 1648 yılında, Anadolu ve Rumeli askerî kadısı, 1656'da ise "Şeyhülislâm" olmuştur.¹⁴⁷

50. **Sadık Muhammed Efendi**. Gence medresesinde hocalık yapmıştır. 1603 yılında, Şah Abbas'ın Azerbeycan ve Karabağ seferinden sonra İstanbul'a giderek hoca olmuştur. 1618 yılında ölmüştür.¹⁴⁸

140 *Hadâik el-Hakâik*, s.297; *Sicill-i Osmanî*, IV, s.504; *Tarih-i Alem- Arâ-yı Abbasi*, I, Tahran 1955, s.148.

141 Şeyhi, *Vakâ'yi el-Fuzalâ*, yay. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, s.526.

142 *Hadâik el-Hakâik*, s.591; *Sicill-i Osmanî*, IV, s.146.

143 *Hadâik el-Hakâik*, s.139; *Sicill-i Osmanî*, IV, s.541.

144 *Sicill-i Osmanî*, III, s.483.

145 *Hadâik el-Hakâik*, s.248; *Sicill-i Osmanî*, IV, s.633

146 *Hadâik el-Hakâik*, s.695

147 *Sicill-i Osmanî*, II, s.258

148 *ibid.* III, s.188.

51. **Muhammed Efendi (Esîrî)**. Abdülhalim Erdebîlî'nin oğludur. Bursa'da yaşamış ve hocalık yapmıştır. Daha sonra kadı olmuş ve 1644'te Mekke ve Mısır kadısı olmuştur. 1681 yılında ölmüştür.¹⁴⁹

52. **Mevla Muhammed Zaman**. 1592 yılı civarlarında Osmanlı'ya göç eden ve burada hocalık yapan İranlı alimlerden biridir.¹⁵⁰

53. **Tevfik b. Muhammed**. Gilânî alimlerinden biridir. 1593 yılında Osmanlı ülkesine gelmiş ve İstanbul'da hoca olmuştur. 1601 yılında ölmüştür. Oğlu da kendisi gibi bir alim ve hocadır.¹⁵¹ (Şah I.Abbas 1592'de Gilân'a saldırdığında Gilân hükümdarı Şah Ahmed Han Osmanlı Devleti'ne kaçmıştı. Ahmed Han'ın Osmanlı Sarayı ile ilişkileri iyiydi. Tevfik b. Muhammed ile Hüseyin Bikasî'nin -aşağıda açıklanmaktadır- Osmanlı'ya gelişleri de muhtemelen bu saldırı sebebiyle olmuştu.)¹⁵²

54. **Hüseyin Bikâsî**. Gilân'dan ayrılarak Osmanlı ülkesine gitmiş; burada hocalık ve kadılık yapmıştır. 1601'de ölmüştür.¹⁵³

55. **Mevla Şeyhum-u Şîrvânî**. Şirvan'ı terkederek Osmanlı'ya gelmiş ve Hasköy medresesinde hoca olmuştur. "Matematikte uzman" olarak bilinmekteydi.¹⁵⁴

56. **Acem Ömer Efendi**. 1608'de Osmanlı'ya gelen İranlı hekimdir. Hayreddin Paşa, Darül-hadis medreseleri ile diğer medreselerde ders vermiş ve 1725 yılında ölmüştür.¹⁵⁵

57. **Mevla Hasan**. Hasan Efendi olarak da bilinir. İran'dan İstanbul'a gelmiş ve 1687'de Bursa'daki Müftü Ahmed Paşa medresesine hoca olmuştur.¹⁵⁶

58. **Hafız Muhammed Efendi**. İran'dan Osmanlı'ya göç etmiş ve ders vermiştir. 1690 yılında ölmüştür. Oğlu Hafızzâde Muhammed Salih Efendi de (öl. 1720) hocalık yapmıştır.¹⁵⁷

59. **Muhammed Efendi**. Molla Ahmedzâde olarak tanınır. Osmanlı'ya giden bir İranlı tâcirin oğludur. Muhammed Edirne medreselerinde hocalık yaptıktan

149 ibid., IV, s.184.

150 *Hadâik el-Hakâik*, s.563

151 ibid. 451.

152 *Hadâik el-Hakâik*, III, s.1019-1051.

153 *Hadâik el-Hakâik*, s.490

154 ibid. s.489.

155 *Vakâ'yi el-Fuzalâ*, s.597.

156 ibid. s.60.

157 *Sicill-i Osmanî*, IV, s.191.

sonra 1704 yılında ölmüştür. *Bahaiye* isimli aritmetik konusunda bir kitap yazmıştır.¹⁵⁸

60. **Acem Süleyman**. İran'dan Osmanlı Devleti'ne geçmiş ve 1689 yılında Bursa'daki Seyyid Hüseyin Arzancani medresesine hoca olmuştur.¹⁵⁹

* * *

Yukarıda bahsedilen alimlerden başka, Şah İsmail'in yükselişinden sonra Osmanlı'ya göç eden birçok fıkıh alimi, kâtip ve şair vardı. Aşağıda bunların kısa bir listesi verilmiştir:

İbrahim Gülşeni. Barda'a'lı bir fıkıh alimi ve zâhid idi; Şah İsmail ortaya çıktıktan sonra göç etmiştir.¹⁶⁰

Hüsameddin Tebrizi. Hanefî bir hukukçudur. II.Beyazıt zamanında Osmanlı Devleti'ne gelmiştir.¹⁶¹

Muhammed Hafız İsfahânî. Tebrizli ünlü bir müezzindir; Çaldıran Savaşı'ndan sonra Tebriz'in işgali sırasında Osmanlı'ya gelmiştir.¹⁶²

Ebulfazl Münşi Şirâzî. Ahlâk ilmi konusunda olan ve Sultan I. Süleyman'a ithaf edilen *Düstur el-Saltana* ile *Ahlâk-ı Şemsiye* adlı kitapların yazarıdır. Şah I. İsmail'in hükümranlığının ilk dönemlerinde Osmanlı'ya gelmiştir.¹⁶³

Şemseddin al-Barda'î. Şairdir. Şah I.İsmail döneminde Horasan'dan gelmiştir.¹⁶⁴

Molla Muhammed Edâî Şirâzî. Şair ve *Manzûme-i Selimnâme*'nin yazarıdır. Şah İsmail döneminde Osmanlı'ya gelmiştir.¹⁶⁵

Haşimî Çelebi. Şairdir. Şah I.İsmail'in hükümranlığının başlarında Osmanlı Devleti'ne gelmiştir.¹⁶⁶

Eysi Çelebi. Şairdir. Osmanlı Sarayı'nda kâtiplik yapmıştır. Muhtemelen Şah Tahmasp dönemin başlarında Osmanlı'ya gelmiştir.¹⁶⁷

158 ibid. s.2-3

159 *Vakâ'yi el-Fuzalâ*, s.146.

160 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, Haz. A.Fikri Yavuz & İsmail Özen, İstanbul tarihsiz, s.116.

161 *Sicill-i Osmanî*, II, s.112.

162 *Ahsen el-Tevârih*, s.709

163 *Nefîsî*, XXIII, s.23.

164 ibid. s.26.

165 ibid. XXII, s.42.

166 ibid. IV, s.622.

167 ibid. III, s.613

Şahî. Şair ve *Manzume-i Süleymannâme*'nin yazarıdır. Şah I.İsmail zamanında Osmanlı'ya gelmiştir.¹⁶⁸

Sinaneddin Yusuf. Perhizkâr ve fıkıh alimidir; muhtemelen Şah I.İsmail döneminde göç etmiştir.¹⁶⁹

Hüseyn Mirkûnî. Hattat ve Mir Ali Meşhedî'nin talebesidir. Şah I.İsmail döneminin sonlarında Osmanlı'ya gelmiştir.¹⁷⁰

Belîğî. Ressam ve şair olup, Sultan I. Süleyman'ın baş sanatkârıdır. Şah I.İsmail zamanında gelmiştir.¹⁷¹

Muhammed Kemaleddin Şâsî. Önemli bir Nakşibendî şeyhidir; muhtemelen Şah İsmail döneminde Osmanlı'ya gelmiştir.¹⁷²

Şeyh Ahmed Sadık Hüseyini Buharî. Nakşibendî şeyhidir; 1572 yılında, Şah Tahmasp'ın son zamanlarında Osmanlı'ya gelmiştir.¹⁷³

Abdülmuttalip b. Seyyid Murtaza. İlahiyatçı ve kâtiptir. Şah İsmail zamanında Osmanlı Devleti'ne geçmiştir.¹⁷⁴

Ebu Sa'id Sâinî. Nakşibendî şeyhi; 1548 yılında (Şah Tahmasp döneminde) göç etmiştir.¹⁷⁵

Cemi Rûmî. Şairdir. Muhtemelen Şah İsmail'in son dönemlerinde Osmanlı'ya gelmiştir.¹⁷⁶

Habibî. Sultan Yakup'un sarayının şairlerindedir. Muhtemelen Şah İsmail'in hükümranlığının başlarında Osmanlı'ya göç etmiştir.¹⁷⁷

Serverî Çelebi. Şairdir. Şah İsmail zamanında Osmanlı'ya gelmiştir.¹⁷⁸

Semsi Çelebi. Şairdir. Şah İsmail zamanında Osmanlı'ya gelmiştir.¹⁷⁹

Şahkulu. Şah I.Abbas'ın saray müzisyenlerindedir. 1638 yılında Bağdat Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra Osmanlı ülkesine gelmiştir. Onun İstanbul'a gelişinden sonra Türk müziğinde bir değişiklik yaşanmıştır.¹⁸⁰

168 ibid. s.132

169 ibid. s.105.

170 ibid. II, s.183.

171 ibid., s.25

172 ibid, IV, s.120.

173 ibid., I, s.203.

174 *Şakâik*, s.321.

175 Terbiyet, M.A., *Danışmandân-i Azerbeycan*, Tahtan 1950, s.25.

176 *Sicill-i Osmanî*, II, s.66.

177 Terbiyet, s.112.

178 *Sicill-i Osmanî*, III, s.12.

179 ibid, s.170.

180 Meyan Şerif M., *Tarih-i Felsefe der İslâm*, III, Iran University Press, Tahran 1987, s.211.

Sadık Muhammed Efendi. Şairdir. Muhtemelen Safevî dönminin ikinci yarısında Osmanlı'ya gelmiştir.¹⁸¹

Hâkî Efendi. İsfahanlı şair ve kâtiptir. Safevî döneminin sonlarında Osmanlı'ya gelmiştir.¹⁸²

Vâkıf-ı Halhâfî. Şairdir. Safevî döneminin başlarında Osmanlı'ya göç etmiştir.¹⁸³

Timur döneminden Safevîlerin ilk yarısına kadar, Osmanlı'dan İran'a okumak için bazı alimler gelmiş ve bunlar daha sonra ülkelerine dönmüşlerdir. Osmanlı Devleti'ne giden alimler de, hiç kuşkusuz, İran medreselerindeki eğitim geleneklerinin Osmanlı Devleti'ne geçişinde önemli rol oynamışlardır. Bu alimlerin etkisini, Osmanlı dönemindeki farklı bilim dallarının ve bilim adamlarının sosyal gelişmedeki rollerini tespit etmek için bir başka kapsamlı araştırma gereklidir. Bununla birlikte, bu göçlerin İran üzerindeki etkisi yalnızca bir durgunluk olmuştur. Bu durum Safevî döneminin ilk yarısında açıkça görülmektedir. Yukarıda verilen biyografiler ile Osmanlı'ya geliş zamanları, alimlerin İran'dan ayrılarak komşu ülkelere gidişinin Safevi döneminin ilk çeyreğinde doruğa ulaştığını göstermektedir.

181 *Sicill-i Osmanî*, III, s.189.

182 *ibid.*, II, s.265.

183 *Riyâhî*, s.184.